

„OKO TUZLE UČESTALA
BUNA, NA USTANAK
DIGLA SE KOMUNA“
UZROCI I POSLJEDICE
HUSINSKE BUNE 1920.
GODINE

Apstrakt

O Husinskoj buni, jednoj od „najznačajnijih klasnih bitaka u staroj Jugoslaviji“, naveliko se raspravljalo, posebno nakon 1945. godine, kada je klasna borba postala zvanični historijski okvir historiografskog diskursa. Međutim, uprkos opsežnoj socijalističkoj historiografiji o Husinskom ustanku i Obznani, mnoga ključna pitanja ostala su bez odgovora sve do raspada Jugoslavije 1991. godine. Između 1945. i 1991. godine historičari su u velikoj mjeri preoblikovali prošlost kako bi je uskladili s političkim narativom KPJ. Međutim, zbog promjene fokusa na druge teme, nakon 1991. godine Husinska buna je više-manje zaboravljena. Tek 2012. godine Omer Hamzić je utvrdio da je, za razliku od drugih štrajkova, u Husinu igrala važnu ulogu Narodna garda, koju su naoružale srpske vlasti, uz srpsku policiju i vojsku, tako dodajući etničke dimenzije klasnoj borbi ustanka.

Ključne riječi

Husinska buna, Komunistička partija Jugoslavije, legalnost, legitimnost, Narodna garda, Obznana, parlamentarna demokracija, socijalistička historiografija, štrajk rudara u Sloveniji i Bosni 1920, velikosrpska ideologija

“INSURRECTION
FREQUENT AROUND
TUZLA, THE COMMUNE
ROSE UP”
CAUSES AND EFFECTS
OF THE 1920 HUSINO
INSURRECTION

Abstract

The Husino Uprising, which was praised as one of the “most significant class battles in the old Yugoslavia,” attracted a great deal of attention, particularly after 1945, when the class struggle became the dominant historical lens. Despite the extensive socialist historiography on the Husino Uprising, critical questions remained unanswered until the disintegration of Yugoslavia in 1991. Between 1945 and 1991, the past was revised by historians mainly to conform to the political narrative of the CPY. After 1991, interest in the subject waned as attention shifted to other topics. It was not until 2012 that Omer Hamzić revealed that in Husino the National Guard, armed by the Serbian authorities was involved alongside Serbian police and army, giving the class struggle of the uprising an ethnic dimension.

Keywords

The Husino Insurrection, Communist Party of Yugoslavia, legality, legitimacy, National Guard, Obznana, parliamentary democracy, socialist historiography, 1920 miners' strike in Slovenia and Bosnia, Greater Serbian ideology

Uvod

O decembarskom štrajku rudara i krvoproliću na Husinu 1920. godine, jednoj od „najpoznatijih i najvećih klasnih bitaka u staroj Jugoslaviji“¹ pisano je poprilično, naročito poslije 1945. godine, kada je historija klasnih sukoba oficijelno prihvaćena kao jedini pravilan pogled na prošlost. Tako je, na primjer, historičar Božo Madžar,² prije četiri decenije mogao nabrojati desetak radova historičara i mnogo više prigodnih natpisa objavljenih u štampi koji su, po riječima Mirena Aljića, Husinsku bunu obesmrtili kao simbol socijalnog bunta. Kao takva, buna husinskih rudara 1920. godine, poslije 1945. godine postala je „putokaz budućim pokoljenjima, i nepresušno vrelo s kojeg su se napajale generacije jugoslovenskih rodoljuba i revolucionara“.³ Stoga su bosanski rudnici kasnije i nazvani „Titovi rudnici ‘Kreka-Banovići’“.⁴

O Husinskoj buni kao velikom datumu u historiji jugoslavenskog radničkog pokreta, koji je privukao pažnju savremenih progresivnih snaga Evrope, napisao je nekoliko riječi i Josip Broz. U pismu rudarima povodom 50. godišnjice Husinske bune on je, između ostalog, napisao:

Goloruki husinski rudari odlučno i jedinstveno su se suprotstavili klasnom neprijatelju koji je svim sredstvima – pa i oružjem, ugrožavao elementarnu egzistenciju radnika. Oni su branili pravo na život, hljeb i slobodu i spašavali su ne samo svoje porodice, već i porodice svojih drugova među kojima i slovenačkih rudara prihvatajući ih po kućama siromašnog Husina i okolnih mjesta i zaštitujući ih od nasrtanja žandarma i njihovih gospodara. To predstavlja divan primjer radničke borbe, bratstva i jedinstva i solidarnosti, što su husinski rudari iskazali na potresan način. Djelo husinskih rudara spada među one primjere koji su snažno nadahnjivali našu revolucionarnu borbu i jačali povjerenje u KPJ – koja je okupljala i vodila naše narode u oružanoj borbi protiv fašizma i izdajničke buržoazije.⁵

Husinska buna izbila je 27. decembra 1920. godine nakon sloma pregovora između predstavnika rudara u štrajku i zemaljskih vlasti. Kraljevska vlada je 29. decembra 1920. godine na bunu odgovorila

1 Čolaković, 1979, 195–201.

2 Madžar, 1984, 7.

3 Vujasinović, 1975, 6; Cigeljević, 1975, 5–8.

4 Vujasinović, 1975, 5.

5 Broz, 1984, 7.

izdavanjem Obznane. Proglašenje Obznane imalo je dalekosežne posljedice i dovelo je do niza represivnih mjera kako protiv KPJ, tako i sindikalnih organizacija. Te mjere uključivale su zabranu njihovog rada, zatvaranje radničkih domova, oduzimanje arhive, stroga ograničenja komunističke i sindikalne štampe, hapšenja i osude brojnih partijskih članova i simpatizera. U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca prestalo je da djeluje oko 2.500 sindikalnih organizacija; prestali su izlaziti svi sindikalni listovi, a više hiljada radnika kažnjeno je i protjerano. Zemaljska Vlada Bosne i Hercegovine, naprimjer, u duhu Obznane protivzakonito je protjerala 1.200 radničkih funkcionera i radnika iz zemlje u zemlju porijekla ili mjesto rođenja.⁶ Vlada se nije libila ni hapšenja komunističkih narodnih poslanika, bez obzira na njihov poslanički imunitet.⁷

Usprkos sporadičnim pokušajima otpora, nije bilo ozbiljnijih napora da se suzbiju ove vladine mjere. France Klopčič je primijetio da se ideja o širokom radničkom štrajku kao odgovoru na Obznanu među slovenačkim komunistima nije smatrala izvodljivom.⁸ Slično je bilo i među hrvatskim komunistima. Na dan proglašenja Obznane, pored štrajka, u Zagrebu su bile i nasilne demonstracije i sukobi sa žandarmerijom. Nakon što su saznali za Obznanu, vođe zagrebačkih mladih komunista Stjepan Cvijić, Ervin Cvenger, Milan Volnar i Koncir otišli su u stan Miroslava Krleže, gdje su se susreli i s partijskim vođama Đurom Cvijićem i Kamilom Horvatinom. Mladi komunisti partijskim vođama iznijeli su svoje planove za hitnu akciju, ali su bili ukoreni i upozoreni da ništa ne preduzimaju.⁹

Takav stav rukovodstva imao je dugoročne posljedice. Došlo je do pasivizacije radničkog pokreta, masovnog opadanja članstva u Komunističkoj partiji Jugoslavije i traženja načina da se vrati njena uloga u svakodnevnoj politici. Istina, značajan dio članova KPJ pod pritiskom vlasti napustio je partiju, ali upravo je ta nova situacija izazvala volju za otporom kod onih koji su ostali ili kasnije pristupili partiji. Oni su podrugljivo gledali na svoje otišle drugove kao na „malograđane“,¹⁰ dok su sebe vidjeli kao „najzdravije i najrevolucionarnije partijsko jezgro“.¹¹

6 *Položaj radničke klase u Jugoslaviji*, 1922, 41.

7 Brčić, 1979, 168.

8 Klopčič, 1980, 71.

9 Cvetković, 1965, 459–460; Cvetković, 1985, 93.

10 Čolaković, 1959, 14.

11 Karabegović, 1979, 288.

Obznanu su, pak, smatrali dokazom da ih „buržoazija“ ovako proganja, jer ih se „boje, pa nas hoće da zatru“, kako je Đuro Đaković pisao Franji Kobačiću 22. februara 1921. godine. Svoju misao Đaković je u nastavku pisma objasnio: „Ali neka se tješe [time što] mi znamo da je pobjeda na našoj strani. Nije nitko bio tako jak kao ruski car, pa ipak mu narod dohaka.“¹²

Po njihovom ubjeđenju, ideja, napose tako velika kao što je bila ideja socijalističke revolucije, nikada nije mogla biti poražena silom; čak ni robija ni vješala nisu bili dovoljni da joj zadaju smrtni udarac. Ne samo to, bilo je sve više i onih koji se nisu bojali za nju ni krv da proliju. Među njima je preovladalo mišljenje da rukovodstvo KPJ, koje je pozivalo na smirenje kako bi se izbjeglo moguće krvoproliće, „nije razumelo potrebu da se mase tada izvedu na ulicu ma i po cenu krvavoga sukoba“.¹³ To nije značilo, da su srljali u „izlišna krvoprolića“, ali kako su to formulisali autori prve *Historije KPJ*, napisane još u sremskomitrovačkoj robiji, „isto tako ne smemo da gubimo iz vida da pojedini krvavi okršaji proletariata sa državom jesu revolucionarna krštenja, posle kojih se revolucionarni polet masa ne smanjuje nego uvećava. U takvim borbama mase stiču svoje revolucionarno vaspitanje i čeliče se, i stvaraju se revolucionarne tradicije, koje vrše duboko dejstvo na proleterse mase.“¹⁴

Preostali članovi postepeno su se uskoro podijelili u dvije frakcije. Sima Marković i njegova grupa pridržavali su se programskih principa usvojenih na stranačkim kongresima i podržavali legitimitet izbornih organa stranke. Zalagali su se za umjeren pristup usredsređen na pravna i politička sredstva, kako bi se strpljivim radom među masama i korištenjem zakonski dozvoljenih oblika djelovanja stranka obnovila. Nasuprot tome, Triša Kaclerović i njegovi radikalni sljedbenici doveli su u pitanje sve što je postignuto do Vukovarskog kongresa, a posebno revolucionarnost partijskog rada. Lijeva struja oštro je osuđivala ono što je u njihovim očima bio „oportunizam“ pristalica Sime Markovića i zalagali se za boljševizaciju partije kao jedinog načina za njeno obnavljanje.¹⁵ Navodno, „oportunistička politika“ rukovodstva KPJ dovela je partiju „do najstrašnijeg poraza koji može doživjeti jedna politička stranka – do poraza bez bitke“.¹⁶

12 Vujošević, 1979, 61.

13 *Historija KPJ*, 101.

14 Isto, 102.

15 Gligorijević, 1992, 189.

16 Čolaković, 1964, 142.

Kasniji partijski historičari, slijedeći uzrečicu da pobjednici pišu historiju, u potpunosti su prihvatili ovo tumačenje ne kao jednu od mogućih interpretacija, već kao naučnu činjenicu o kojoj nema diskusije. Tako je, naprimjer, historičar Slavoljub Cvetković 1965. godine tvrdio: „Iluzije o buržoaskoj parlamentarnoj demokratiji dovele su odgovorne partijske vođe do potpune kapitulacije pred buržoazijom“.¹⁷

Narodna poslovice kaže: „Pritisnuto jače sve na više skače.“¹⁸ Ova se mudrost pokazala kao tačna i nakon donošenja Obznane kao odgovora na decembarski štrajk rudara u Sloveniji i Bosni. Obznana je tako označila prekretnicu u jugoslavenskoj historiji i historiografiji. Nakon socijalističke revolucije 1945. godine, historičari, koji su se više bavili isticanjem prošlosti u pravom političkom svjetlu nego njenim istraživanjem, svrstali su se s pobjednicima na lijevom krilu KPJ. Kritikovali su očekivanje Sime Markovića da će Obznana biti ukinuta nakon donošenja demokratskog ustava kao „teške iluzije“¹⁹ i tvrdili da je Partija na Obznanu („udar reakcije“) trebalo da odgovori „odlučnom, organizovanom borbom masa“.²⁰ U Vukovaru, naprimjer, Stjepan Supanc pred kraj 1920. godine skupio je oko 200 „crvenih stražara“, koji su prema njegovim zamislima u datom momentu mogli razoružati postojeće policijske i žandarmerijske snage i biti prvi odred „crvene garde“ u slučaju revolucije.²¹

Međutim, usprkos velikom interesovanju za Husinsku bunu i Obznanu i obimnoj literaturi na te teme, mnoga pitanja vezana za njih ostala su bez odgovora ili nisu dobila odgovarajuće objašnjenje od strane jugoslavenskih historičara sve do raspada zemlje. Umjesto da prošlost proučavaju, oni su je prekrajali kako bi im mogla poslužiti u potvrđivanju ispravnosti „linije“ KPJ u njenoj političkoj i nacionalnoj borbi. Nakon 1991. godine historičari su pomjerali fokus i okrenuli se drugim pitanjima, tako da su ova, nekada značajna pitanja, postala sporedna. Tek je 2012. godine Omer Hamzić primijetio, kako je za razliku od ostalih štrajkačkih centara u zemlji, tokom 1919. i 1920. godine, u gušenju Husinske bune, pored policije, žandarmerije i vojske, učestvovala i takozvana Narodna garda, „sastavljena od povjerljivih i

17 Cvetković, 1965, 477.

18 Jezernik, 2018, 21.

19 Marjanović, 1953, 23–4.

20 Cazi, 1955, 171.

21 Isto, 167.

režimu odanih pojedinaca, isključivo srpske nacionalnosti, koje je vlast naoružavala i upućivala na taj ‘pobunjeni katoličko-muslimanski teren’ u blizini i oko Tuzle,“ što je ovoj buni „dalo, osim klasnih i neka druga obilježja.”²²

Štrajk slovenačkih i bosanskih rudara

Nakon gušenja štrajka željezničara 29. aprila 1920, radnički pokret dobio je novi podstrek, krajem novembra 1920. godine, neočekivanim uspjehom Komunističke partije Jugoslavije na izborima za Ustavotvornu skupštinu. Partija je računala da su štrajkovi, posebno rudara i željezničara, moćan politički instrument u njoj borbi za vlast. U zemlji u kojoj su željeznice bile glavna transportna arterija, a fabrike pokretane ugljem, KPJ je računala da će ovi štrajkovi prouzročiti mnogo patnje u cijeloj zemlji i baciti buržoaziju na koljena. Neočekivano veliki uspjeh KPJ na izborima za Ustavotvornu skupštinu i oduševljeno revolucionarno raspoloženje među radnicima širom zemlje, naveli su partijsko rukovodstvo da pretpostavi da je buržoasko društvo već na rubu propasti. Tako je Sima Marković u *Radničkim novinama*, samo nekoliko dana prije objavljivanja Obznane, iznio mišljenje da buržoasko društvo stoji „na staklenim nogama”.²³

Nedugo poslije uspjeha na novembarskim izborima 1920. godine, došlo je do novog velikog štrajka, ovoga puta u štrajkovima su bili rudari u Sloveniji i Bosni. Prema izveštaju slovenačke štampe, generalni štrajk rudara, pod vođstvom komunista, počeo je 17. decembra 1920. godine u rudnicima uglja Trbovlje, Zagorje, Hrastnik, Rajhenburg i Kočevje. Zahtjevi štrajkača bili su usmjereni na prilagođavanje minimalne plaće rastućim troškovima života.²⁴ U Bosni i Hercegovini štrajk je počeo 22. decembra 1920. godine u Tuzlanskoj kotlini da bi se sutradan proširio na Brezu, Kakanj, Zenicu i Mostar, a dan kasnije na Lješljane i Ljubiju. Rudarski radnici u Bosni bili su uglavnom iz okolnih sela, nenavikli na težak rudarski rad. Zbog brzog rast cijena u godinama poslije završetka Prvog svjetskog rata, naročito životnih namirnica, usprkos teškom

22 Hamzić, 2012, 175.

23 Marković, 1920, 1. Vidjeti i Govor Ministra Milorada Draškovića u: *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine SHS I*, 1921, 31.

24 Izbruh velike rudarske stavke v Sloveniji, *Jutro* 18. 12. 1920, 1; Pričetek rudarske stavke v Sloveniji, *Naprej* 18. 12. 1920, 3.

radu, živjeli su u bijedi. Ili, kako ih je portretirao Moša Pijade, oni su davali „strahovit izgled poludivljih ljudi, koje su naporan rad i glad ubili fizički i duševno”.²⁵

Bosanski rudari-štrajkači tražili su povećanje plata od 30% za rudare, kopače i vozače, 40% za zanatlije i 45% za sve ostale radnike, što je približno odgovaralo procentualnom rastu cijena hrane (42%).²⁶ Uz to, Mitar Trifunović Učo kritikovao je opštu privrednu politiku u državi, naročito u rudnicima, koja se vođena tako što se u preduzeća nije ulagao „kapital, već samo radnički životi“. Po navodima Trifunovića, tu politiku vlada je planski sprovodila. U Glavnoj Rudarskoj Direkciji u Beogradu, predstavnicima radnika, rečeno je da „prvo treba stvoriti kapital pa onda tražiti bolje uslove rada“. „Na radničkim kostima kapitalistička klasa“, zajedljivo je komentirao Trifunović, „pa i država, misli da zasnuje svoju ekonomsku politku.“²⁷

Vlada je na radničke zahtjeve odgovorila negativno i ponudila povećanje od 10 do 20%, što je značilo da bi većina radnika (bageristi, pomoćni bageristi, vozači i majstori) primila samo 10% povećanja odnosno, kako su to tumačili u KPJ, Zemaljska vlada ponudila je radnicima „neko bijedno povišenje nadnica, koje ni izdaleka nije odgovaralo porastu skupoće“.²⁸ Svoju ponudu Vlada je pravdala još i time što je Austro-Ugarska rudnike zadužila sa 37.000.000 kruna, pa su godišnje samo za kamate morali plaćati 3.600.000 kruna. Znači, svako ko je radio u rudniku, trebalo je godišnje dati 654 krune za otplatu duga iz vremena vladavine Austro-Ugarske, plus 17.454 krune centralnoj vladi. Ako se ovome pridoda otplata glavnine duga, izdatke za birokratski aparat po rudnicima, i najzad čist prihod kojeg su rudnici davali bosanskoj vladi, onda je trebalo, „dakle, da damo tri puta više prihoda nego dobivamo svoju nadnicu, da bi centralna i bosanska vlada vodile prema nama – pljačkašku i dželatsku politku“, žalilo se bosansko „rudarsko roblje“.²⁹

U ime štrajkača ponuđenu povišicu odbio je Franjo Rezač³⁰,

25 Pijade, 1922, 314.

26 *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine SHS I*, 1921, 8–9.

27 Madžar, 1984, 190.

28 Čolaković, 1979, 196.

29 Cigeljević, 1975, 16–17.

30 Franjo Rezač, član KPJ, kao državljani Čehoslovačke bio je, zbog štrajka protjeran iz Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca; zamjenio ga je Karlo

smatrajući da su to „mrvice“ koje radnici ne mogu prihvatiti.³¹ „Nećemo mrvice, u štrajk! Živio štrajk!“, vikali su rudari.³² Komunističke vođe štrajka imale su u mislima više nego samo podizanje plata rudarskim radnicima: borbu protiv kapitalizma koji, po riječima Mitra Trifunovića Uče na zboru koji je održan u Tuzli 15. avgusta 1920. godine, tlači i guši radnike i seljake. U svom govoru, Trifunović je pozvao muslimane, pravoslavce i katolike radnike i seljake, da se ujedine u jedno kolo:

„Neka vas vera ne deli, kao što ona ne deli kapitaliste. Seljaci i radnici se moraju udružiti i zajednički se boriti protivu kapitalizma. Samo će tako kapitalizam biti oboren i na njegovo mesto biti postavljen komunizam.“³³

S tačke gledišta „idejnih vođa štrajka rudara“, Mitra Trifunovića i Đure Đakovića,³⁴ prihvatanje vladine ponude nije dolazilo u obzir. Naime, kako piše Ibrahim Karabegović, poučeni iskustvom generalnog štrajka željezničara Jugoslavije, iz aprila 1920. godine, koji je doživio neuspjeh zbog kolebljivosti i neodlučnosti centrističke struje, „ova dvojica istaknutih revolucionara – komunista stavili su se na čelo štrajka sa namjerom da ga vode energično, do pobjede, i da istovremeno onemogućće reformiste da pregovaraju sa vladajućim režimom na račun rudara.“³⁵ Stoga su odbili ponudu, uz obrazloženje da predloženo povećanje plata rudarima neće biti dovoljno za prehranu njihovih porodica.³⁶

Vlada je ocijenila da štrajk nije bio samo ekonomski već i politički motivisan.³⁷ Kako je napisao Mitar Trifunović u *Glasi slobode*, 18. decembra 1920. godine, „mi smo znali da će naši klasni protivnici reći da je štrajk delo rudarskih radnika, Komunističke partije“, koji hoće u kritičnom momentu donošenja ustava, da su „u službi neprijatelja“ koji

Železnik, rudar iz Slovenije, član KPJ. A Mitar Trifunović, koji je izabran za narodnog poslanika na listi KPJ u Tuzlanskom izbornom okrugu, za vrijeme štrajka održavao je vezu sa svim rudnicima (Cigeljević, 1975, 13, 27–28; Brčić, 1979, 156; Pašić, 1986, 69).

31 Pejić, 1979, 221.

32 Pejić, 1979, 221.

33 Karabegović, 1979, 286.

34 Isto, 287.

35 Isto.

36 Vujatović, 1955, 30–36.

37 Brčić, 1965, 36.

izazivaju „potrese u državi“ kako bi je srušili.³⁸ Po njegovim navodima, dakle, Vlada je pretjerivala u svom prikazivanju štrajka kao političke akcije, kako bi na taj način štrajkačima oduzeli simpatije javnosti. Najvjerojatnije je u Trifunovićevoj ocjeni bilo krupno zrnce istine. Ali stvari nikada nisu toliko jasne kao što se vidi na prvi pogled, pa ni ono zrnce istine u Trifunovićevoj ocjeni nije bilo suho zlato. Naime, kako je u svojoj analizi engleskog rudarskog štrajka 1926. godine ustanovio Ognjen Prica, „čisto ekonomske borbe nema“.³⁹ Štaviše, po Pricinom ubjedenju „se danas ne može zamisliti čisto ekonomska borba bez političke, a to, uostalom, spada u ‘aksiome’ Marksizma.“⁴⁰

Tako su rudarski radnici i njihove vođe, s jedne, i Zemaljska vlada, s druge strane, otvorili novu stranicu historije, na kojoj je obostrana isključivost ispisana krvavim slovima.

Borba za interpretaciju

Provladina štampa je navodila mnogo veće zahtjeve za povećanje plata rudara kako bi se preuveličale slike štrajkača i njihova navodna opasnost za državu. *Narodno Jedinstvo*, naprimjer, netačno je objavilo da su predstavnici bosanskih rudara u štrajku ukazivali na povećanje cijena hrane za 80% samo u posljednja tri mjeseca i tražili povećanje plata i drugih beneficija za 50%.⁴¹ Međutim, dva dana ranije *Glas slobode* pisao je da su predstavnici štrajkača ubjedljivo dokazivali da je rast cijena u periodu poslije 1. avgusta do početka štrajka iznosio 80%, zbog čega su tražili povećanje plata „svoga 30–35%“.⁴² Prema navodima *Narodnog Jedinstva*, Zemaljska vlada bila je spremna da izađe u susret radnicima, s obzirom na „današnje visoke cijene manufakturne robe, u visini 10–20%“, uz obrazloženje da su cijene hrane porasle za samo 15–20% i da su rudari hranu kupovali od rudarskih konzuma, za koje je Vlada, samo za brašno, koje se izdavalo rudarskim radnicima, nadplaćivala mjesečno 2.690.000 kruna.⁴³

Širom zemlje 1920. godine bilo je 600 štrajkova s preko 200.000

38 Madžar, 1984, 169.

39 Prica, 1926, 336.

40 Isto, 337.

41 Pokret bos. rudara; *Narodno Jedinstvo* 24. 12. 1920, 1.

42 Štrajk rudara u Bosni i Hercegovini, *Glas slobode* 22. 10. 1920, 1.

43 Pokret bos. rudara, *Narodno Jedinstvo*, 1920, 1; Rudarski konzumi, *Narodno Jedinstvo* 27. 12. 1920, 1.

učesnika.⁴⁴ Kako je javna podrška KPJ rasla, njeno vođstvo je postajalo sve hrabrije i glasnije. Sukobi između snaga reda i mira i štrajkačkih rudara u Kreki 27. decembra 1920. godine izazvali su nasilne demonstracije širom zemlje.⁴⁵ Dan poslije izbijanja štrajka održan je u Beogradu miting ispred Privremenog socijalističkog narodnog doma na kojem je beogradski proletarijat demonstrirao svoju solidarnost s bosanskim rudarima. Međutim, u noći 29. na 30. decembar 1920. godine centralna vlada je na Husinsku bunu odgovorila proglasom Obznane.

Kako bi spriječila da štrajk rudara propadne zbog nasilja vlasti, Sindikalna centrala u Beogradu je 28. decembra odlučila da dva dana kasnije održi generalni štrajk širom zemlje. Isti dan u Beogradu je održan veliki radnički miting na kome je govorio poslanik komunista i predsjednik Centralnog sindikalnog vijeća Pavle Pavlović. Prije skupa u *Radničkim novinama* izašao je uvodnik pod naslovom „Na djelu“. Učesnicima mitinga, Pavlović je ukazao na teške uslove rada i nestašice u kojoj su živjeli rudari. Okupljenoj masi postavio je retoričko pitanje: „Može li doći do pomirenja između proletarijata i buržoazije?“ Publika je odgovorila glasnim i odlučnim „Ne! Ne!“ Pavlović je govor završio revolucionarnom izjavom, da je poznato da vladajuća buržoazija nema moral. Ipak, pitao je one koji su ih podržavali: „Može li se proletarijatu uskratiti pravo da ruši takvo društvo!“ Ova deklaracija pozdravljena je oduševljenim aplauzom.⁴⁶ Kako je izvjestila *Pravda*, na mitingu je, u prisustvu nekoliko stotina radnika, odlučeno da se po cijeloj zemlji imenuju posebni komesari za koordinaciju revolucionarnog pokreta. Pavlović je na kraju svog govora podigao skupštinu glasnim povikom: „Borba je tu! Ko ima srca: u borbu!“ Njegov govor i reakciju publike mnogi prisutni razumjeli su kao najavu skorog oružanog ustanka.⁴⁷

Nakon Pavlovića govorio je Života Milojković zauzevši sličan emotivan stav. Istakao je da se radnička klasa žrtvovala „u ratu za kapitalističke intrese“, pozvavši okupljene da se žrtvuju „sada za interese radničke klase. (burno odobravanje). Mi preporučujemo drugovima rudarima: Napred! Ceo proletarijat je sa vama i iza vas. Vaša borba je i naša borba. Vaš poraz bi bio naš poraz. Vaš triumf će

44 Očak, 1976, 149.

45 Sentić – Potočki, 1970, 29.

46 Kaclerović, 1952, 36.

47 Boljševički pokret, *Pravda* 30. 12. 1920, 1; vidi i: U pamet se!, *Politika* 30. 12. 1920, 1.

biti i naš!“ Prisutni su prihvatili njegove riječi burnim odobravanjem.⁴⁸ Vlada je brzo reagovala i zabranila *Radničke novine*, koje su trebale izaći 29. decembra 1920. godine, a donosile su govore Pavlovića i Milojkovića.⁴⁹ Navodnu crvenu prijetnju Vlada je iskoristila kao izgovor za poduzimanje strogih mjera do usvajanja ustava. Te mjere uključivale su raspuštanje komunističkih organizacija, zatvaranje i zapečaćenje komunističkih institucija i zabranu svih komunističkih publikacija koje bi mogle narušiti mir i spokoj zemlje zagovaranjem diktature, revolucije ili nasilja. U Obznani je izričito bilo naređeno da se hitno uguše svi pozivi na generalni štrajk i zapriječeno zatvorskom kaznom do mjesec dana svima koji su davali takve izjave. U svom javnom opravdanju Obznane, ministar Drašković se pozvao na govor Pavla Pavlovića od 28. decembra 1920. godine.⁵⁰

Štrajk rudara u Sloveniji i Bosni početkom zime 1920/1921. godine imao je potencijal da ozbiljno poremeti ne samo svakodnevni život stanovništva kojem je bilo potrebno grijanje, već i rad industrije. U nekom momentu, izgledalo je da će pored rudnika, štrajk zahvatiti i ostala preduzeća, što je predstavljalo stvarnu i ozbiljnu prijetnju. Kako su iz rudnika Kreka, Zenica, Kakanj, Breza, Mostar, Banja Luka i Lješnjani prestale da izlaze ugljem natovarene željezničke kompozicije, država se suočila s nestašicom uglja. Morala je obustaviti desetine putničkih vozova, a neki pogoni u industriji bili su, također, ugroženi. Prijetila je opasnost da stane čitava privreda i da brojni domovi stanovništva ostanu bez grijanja. Vlada sebi nije mogla priuštiti da stoji skrštenih ruku; što brži završetak štrajka bio je nužan uvjet za normalan život i funkcionisanje zemlje. U tu svrhu izdala je 24. decembra 1920. godine naredbu, s ciljem suzbijanja nemira, štrajkova i ustanaka u rudnicima. Naredbom je bila određena mobilizacija rudara. Kralj Aleksandar je potpisao ukaz, koji je 29. decembra 1920. godine naknadno objavljen u *Narodnim novinama*.⁵¹ Ova uredba je praktično učinila štrajk rudara nezakonitim, čak i ako je zakon priznavao pravo radnika na štrajk.⁵²

48 Kaclerović, 1952, 37.

49 Isto, 38.

50 Drašković, 1921, 31.

51 Limik, 1922, 300.

52 Hasanagić, 1951, 6; Čulinović, 1961, 316–319; Cvetković, 1965, 454.

Nacionalizacija rudarskog štrajka

Dok su rudari kao razlog štrajka navodili nejednakost u plaćama i rastuće troškove života, Dimitrije Grudić, načelnik Tuzlanskog okruga, na osnovu informacija iz svojih izvora, iznio je drugačiju perspektivu. Prema njegovim saznanjima, do štrajka je došlo jer su komunisti „dobili mig iz Rusije od Sovjetske vlade, da se preduzme štrajk radi toga, što su naši dopustili, da Vrangelova vojska i ostale Ruske izbeglice nadju utočište u našoj zemlji“.⁵³ Ovoj tvrdnji vjerodostojnost je donekle davala činjenica da je KPJ štrajk rudara u Sloveniji i Bosni prikazivala kao *tableau vivant* (živopisnu sliku) socijalističke revolucije, svjesnu borbu proletarijata protiv buržoazije. Napjevi poput poznatog „Oko Tuzle učestala buna / Na ustanak digla se komuna“, odražavali su revolucionarni žar rudara koji su štrajkovali. Na toj osnovi je Vlada i prikazivala štrajk kao nemire izazvane „stranim“ protivnicima koji su namjeravali da potpirivanjem vjerskih podjela potkopaju državu. Naime, *Organizovani radnik* izvjestio je 2. novembra 1922. godine, da su „rudari koji su radili u tuzlanskim rudnicima bili pretežno muslimanski i katolički elementi protiv kojih su pravoslavci dugo bili huškani“.⁵⁴

Tako su u sukobu iskristalizovane dvije suprotstavljene strane: s jedne, katolički i muslimanski rudari i s druge, uprava rudnika, pravoslavni žandarmi, vojnici i pripadnici Narodne garde. Ovakva polarizacija išla je na ruku Narodnoj radikalnoj stranci, koja se pozicionirala kao glavni zagovornik „srpskih nacionalnih interesa“ u novoj nacionalnoj državi. Na izborima u novembru 1920. godine ona se zalagala za „oslobođenje i ujedinjenje svih Srba“.⁵⁵ Taj stav radikala i zalaganje za njegovu realizaciju i nakon osnivanja prve jugoslavenske nacionalne države 1. decembra 1918. godine, bio je najznačajnija prepreka za proces duhovnog stapanja Jugoslavena u jedinstvenu naciju. Ako bi to opisali riječnikom *Srpske riječi* pred izbore za Ustavotvornu skupštinu u nedjelju, 28. novembra 1920. godine, onda bi to glasilo: Ko u nedjelju ubaci svoju glasačku kuglicu u kutiju radikala taj „izriče Srbiji blagodarnost za milion i po njenih žrtava [sic!], koje je ona dala za naše oslobođenje“; „protestira protiv izroda srpskih, koji su htjeli da se mi odrećemo srpskog imena i postanemu ‘Jugosloveni’“; „protestira protiv zločinstva naših demokrata, koji su pristali da mi budemo neka

53 Madžar, 1984, 174.

54 Kako je bilo u Tuzli, *Organizovani radnik* 2. 11. 1922, 1.

55 Vidi npr. Kako ćemo na izbore IV, *Zastava* 20. 10. 1920, 1.

‘Jugoslavija’ i protivnici Srbije“; i „odaje priznanje G. Pašiću, Protiću i radikalnoj stranci, koja je spriječila sramotu da polažemo zakletvu vjernosti u ruke G. Korošca.“⁵⁶ U istom, predizbornom broju *Srpske riječi*, Srbin dobrovoljac objavio je pjesmu s pozivom Srbima težacima:

Draga braćo, ako Boga znate
Ne idite među „demokrate“!
Oni sada nisu Srbi više,
Jer tuđinsko ime poprimiše,
Austrija kumovala njima,
Pa se zovu „Jugoslovenima“⁵⁷

Umjesto da integrišu raznoliko seljaštvo u koherentan jugoslavenski identitet, političari su se fokusirali na obezbjeđivanje vlastitog dijela moći. Ova polarizacija, koja je slijedila etničke, odnosno vjerske podjele, pogodovala je rastu srpske Narodne radikalne stranke, koja je sve više dobijala velikosrpski karakter.⁵⁸ U Bosni i Hercegovini, njen izborni slogan „Srbi na okup“ imao je za cilj promovisanje silnog i neprobojnog fronta „srpske narodne misli protiv spoljašnjeg i unutrašnjeg neprijatelja“.⁵⁹ U očima Narodne radikalne stranke, Komunistička partija bila je dvostruka prijetnja: kao izazov postojećem društvenom poretku kroz revoluciju i kao prijetnja (velikosrpskoj) ideologiji. Za njih je organizacija Srba po klasnoj liniji bila jednako izdaji nacije, jer su smatrali da su takve podjele u suprotnosti s idejom srpstva.⁶⁰

Znači, vladajuće stranke vidjele su u (velikosrpskom) nacionalizmu najprikladnije sredstvo za rješavanje predstojećih izazova. U Vojvodini, na primjer, mađarskoj pokrajini koja je nakon Prvog svjetskog rata pripojena Kraljevini Srbiji, s višenacionalnim stanovništvom u kojem Srbi nisu činili većinu, grupa radikala predvođena Jašom Tomićem pozvala je vojvodu Petra Bojovića, komandanta Prve armijske oblasti u Novom Sadu, da 26. marta 1919. godine osnuje Narodnu gardu s 20.000 dobrovoljaca. Narodna garda je trebalo da se finansira dobrovoljnim prilozima i posebnim porezom građana da se „održi sigurnost u narodu, koji se nažalost malo poljuljao usled najnovijih događaja“. U svojoj peticiji, pristalice su isticale prijetnju „čisto boljševičke struje“ u

56 Srbine upamti, *Srpska riječ* 23. 11. 1920, 1.

57 Srbin dobrovoljac, *Srbima težacima*, *Srpska riječ* 23. 11. 1920, 2.

58 Topalović, 1923, 8.

59 Srbi na okup!, *Srpska riječ* 9. 10. 1920, 1.

60 Kraljačić, 1969, 206–207.

Mađarskoj i upozoravale na neposrednu opasnost od širenja boljševizma na Vojvodinu, „što se vrlo lako može dogoditi, jer je klica boljševizma nesumnjivo egzistentna čak i u jednom delu srpskog stanovništva, a da i ne govorimo o Madjarima, a delom i o Nemcima koji rado šire boljševičke ideje...“⁶¹

Mada je vojvoda Bojović podržao njihovu ideju, bila je odbačena od strane Vrhovne komande, koja je izražavala zabrinutost da bi takve vojne jedinice, „bez dovoljnog nadzora i discipline mogle postati vrlo lako plen boljševičkih ideja umesto da budu bedem protiv njih“. Vlada je također oklijevala da prihvati prijedlog, bojeći se da bi regrutacija u Vojvodini, koja je do 1918. pripadala Austro-Ugarskoj, mogla izazvati negativne reakcije sila Antante i otežati položaj delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu.⁶²

Na Pariskoj konferenciji Bosna i Hercegovina nije bila predmet spora, kao što je bila Vojvodina, pa velikosrpski nacionalisti i nisu trebali obraćati pažnju na međunarodno javno mnjenje. Tako je Zemaljska Vlada Milana Srškića mogla čak da izda naredbu kojom je bilo zabranjeno „svakome bez razlike“ pod prijetnjom novčane globe do 10.000 kruna i zatvorom do tri mjeseca, da na teritoriji Bosne i Hercegovine ističe, „bilo u stanovima, bilo na kakvom drugom mjestu, slike i likove članova bivše habsburške dinastije“ „ili nosi u vidu nakita ili ma u kome drugom obliku slike i likove članova ove bivše dinastije (izuzevši zlatni novac).“⁶³

„Kad se sjetimo samo da su austrijski Srbi“, spominjao je Ognjen Prica, „koji su bili valjda najviše potlačeni od svih nacija Austrije, izdavali svoje almanaha sa slikama ondašnjeg srpskog kralja i cijelog njegovog doma i da te knjige nisu bile ni plijenjene, a o pisanju opozicionih listova da i ne govorimo, onda tek vidimo koliko se danas kod nas srozala sloboda štampe. Zamislite da danas Bugari iz Makedonije ili Mađari iz Vojvodine izdaju slične almanaha, šta bi se s njima dogodilo. Ne samo da bi bili zaplijenjeni nego bi izgubili glavu ili dobili deset godina robije na temelju iznimnih zakona.“⁶⁴

Međutim, velikosrpskoj *Srpskoj riječi* takve misli nisu zadavale brige. Ona je otvoreno pozdravljala ovu „energičnu vladinu naredbu“, pri čemu je iznosila procjenu da među savremenici nije bilo „toga Srbina u

61 Kecić, 1967, 4–5.

62 Isto, 6.

63 Crno-žuti ostaci, *Srpska riječ* 15. 5. 1920, 1.

64 Seferović, 1983, 29.

ovoj zemlji ko neće odobriti ovaj korak G. Dra. Srškića“. A u vezi s onim ljudima kojih „i danas ima u Bosni mnogo“, koji se, po navodima *Srpske riječi*, nisu mogli „izmiriti s novim stanjem i sa činjenicom, da je Bosna za uvijek združena sa Srbijom“, ili su se čak nadali, da će se car Karlo povratiti na prijestol, ona nije birala riječi. „Ove ljude treba progoniti kao neprijatelje države“, srdila se.

Ako im je Austrija toliko prirasla za srce, neka sele iz naše zemlje. Dužnost je svih svjesnih sinova našega naroda, da trijebe korov i da prijavljuju, sve ove slučajeve vlastima. Vlast ne može svuda da prodre, za to joj moramo svi ići na ruku, jer ovo je naša država. Mi moramo da čuvamo tekovine srpske vojske, koja nas je teškim žrtvama oslobodila iz ropstva. Svaki trag austrijanštine potsjeća nas na krv, zulume, taoce, vješala, ubijanje i nečuveno mučenje. Mi se bunimo i protiv njemačkog jezika, jer ovo je jezik dželata i krvnika naših. Drskost je i provokacija širenje njemačkog jezika u Bosni i za to treba svom energijom istupati protiv svih onih, koji znaju srpski a ipak govore njemački. Ne smijemo više gubiti vremena, jer štogod smo mi bili popustljiviji, naši neprijatelji bivali su drskiji i nastrljiviji. Krajnje je vrijeme, da se narodnim neprijateljima pokaže pesnica i da ih uvjerimo da je Bosna naša, da je Bosnu Srbija oslobodila i da smo mi gospodari u ovoj zemlji.⁶⁵

Poslije objavljivanja Obznane srpska štampa povelila je živu kampanju za organizovanje Narodnih gardi. Brojni srpski listovi pozivali su građane da ne čekaju pomoć isključivo od države, već da se u borbi protiv komunista sami organizuju i potpomognu državne vlasti.⁶⁶ Obznana je dala snažan poticaj za osnivanje jedinica Narodne garde širom „srpskog“ dijela Kraljevine SHS. Prema izjavi ministra Draškovića, one su osnovane u Beogradu, Vojvodini, Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini. Neke su osnovane prije objavljivanja Obznane, neke u vrijeme Obznane, a neke i kasnije.⁶⁷ Centralna Vlada pozvala je građane da joj se stave na raspolaganje i pomognu protiv „rastrojnih elemenata koji su tih dana spremali napad na državu“.⁶⁸ Način rezonovanja tadašnjih vođa organizacija Narodne garde dobro ilustrira pismo sreskog načelnika

65 Isto.

66 *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine SHS I*, 1921, 26.

67 Isto, 32.

68 *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine SHS I*, 1921, 20; Kaclerović, 1952, 13.

u Kladnju, koje je 1. januara 1921. godine upućeno načelniku okruga Tuzla: „Je li nužno da dođem sa 6.000 Srba dobrovoljaca iz sreza kladanjskog, vlaseničkog, srebreničkog i zvorničkog da stanem pred prsa neprijatelja.“⁶⁹

Organizacije Narodne garde bile su, u stvari, privatni odredi nacionalista van službenog sistema državnog aparata, čiji je zadatak bio da, zajedno s policijom i žandarmerijom, suzbijaju svaki „antisrpski“ pokret. Osnivali su ih, po pravilu, službenici policije u dosluhu s vojnim vlastima u toku 1920. i u prvoj polovini 1921. godine u većim gradovima Bosne i Hercegovine. Štrajk rudara u selima oko Tuzle, gdje je Narodnu gardu organizirao okružni načelnik Grudić,⁷⁰ uz konsultacije s vojnim komandantom te gradske oblasti, dalo je veliki poticaj tom pokretu. Slanje Narodne garde na sela Husino i Lipnica uslijedilo je po nalogu „odozgor“, ne samo zbog nedostatka regularnih snaga reda (policije i žandarmerije), kako se javno to pravdalo, „već, prvenstveno s ciljem da se štrajkačima pokaže kako režim ima podršku dobrovoljaca (civila), koji su spremni da se stave u odbranu državnih interesa“.⁷¹

Cjelokupna akcija oko likvidacije štrajkačkog pokreta rudara Bosne i Hercegovine nije se zaustavila na uspostavljanju „rada i reda“, već je nosila u sebi „pored antikomunističke note i izrazito nacionalističko

69 Nedimović, 1965, 62.

70 U „Izjavi“ od 2. maja 1920, a koju je donijela *Srpska riječ* 14. maja 1920. godine, potpisani „građani Tuzle, bez razlike vjere i staleža“, ali jedinstveni u svojoj pripadnosti politici Radikalne stranke, reagirali su na „napade“ na načelnika okruga tuzlanskog Dimitrija Grudića koje su, navodno, vršili „ostaci crnožutog režima po novinama: ‘Pravdi’, ‘Hrvatskoj Slozi’, ‘Jugoslaviji’ na najnedostojniji način“. Na to ih je naročito podstaklo, što su „u zadnje vrijeme istupili ti pokvareni tipovi na bestidan način i podmeću nama građanima Tuzle bez razlike vjere i staleža da svi žalimo, za bivšim austrijskim upravnicima i da smo svi protivnici upravnicima iz majke nam Srbije“. Svojom izjavom poručili su načelniku Grudiću, da će „u svom radu protiv ovih naših neprijatelja naći“ u njima „odane pomagače“. Onima što su pisali „anonimne i lažne napadaje“, poručivali su da će, „ako ne prestanu, morati protiv njih upotrijebiti ona sredstva kojima ćemo ih onemogućiti, da dalje rove protivu stanja stvari stvorena našim oslobođenjem.“ „Slučaj g. Grudića je naročito simptomatičan“, stoji na kraju Izjave. „On je demokrat, a za nj se eto zalažu u prvom redu radikali iz Tuzle i svi oni elementi, koji iskreno vole ovu zemlju i koji su prijatelji državnog i narodnog jedinstva. Mi ovu lijepu pojavu bratske sloge i pažnje naročito ističemo, želeći da ovaj lijepi primjer Tuzle odjekne u cijeloj zemlji“ (Pero Stokanović i dr. 1920. Izjava, *Srpska riječ* 14. 5. 1920, 1).

71 Hamzić, 2012, 180.

obilježje“.⁷² Radikalna stranka je iskoristila Husinski ustanak da efektivno mobilize srpsko stanovništvo za nacionalizaciju Bosne i Hercegovine i da podsjeti svoje (nepravoslavne) podanike da treba da prihvate činjenicu da je ova „srpska zemlja“, vijekovima pod „turskom“ okupacijom, sada oslobođena i ujedinjena sa Srbijom. Naime, u klimi upornih ekonomskih, društvenih i političkih nemira, lojalnost nepravoslavnog stanovništva sve je više bila dovođena u pitanje, posebno u mjestima gdje je „brada Muhamedova ostala najduža i ime Alaha najstrašnije“, odnosno na teritoriji koju su, u očima srpskih nacionalista, naseljavali ljudi koji su u svojoj duši bili „vojnici Švaba“.⁷³

Inicijativom sarajevskih radikalnih krugova od početka januara 1921. vođena je velika akcija da se „u svima sreskim mestima osnuje narodna garda koja bi primila oružje od države, da bi mogla da se u buduće bore protivu svih eventualnih komunističkih ispada. U krajevima u kojima je došlo do sukoba sa komunistima, utvrđeno je da su svima tim nemirima rukovodili stranci i crno-žuti elementi.“⁷⁴

Vlada je reagovala kampanjom protiv komunista i podsticala strahove građana govorom o invaziji italijanskih i mađarskih trupa i razbijanju jugoslavenske nacionalne države. Štampa, posebno organi Narodne radikalne stranke, širili su izvještaje o komunističkoj zavjeri, navodno vođenoj iz Moskve i finansiranoj sredstvima iz inostranstva. Tvrdili su da su se komunisti infiltrirali u beogradsku telefonsku centralu i da imaju simpatizere u vojsci i žandarmeriji. Navodno su planirali štrajk rudara u Sloveniji i preuzimanje beogradskih telegrafskih i telefonskih linija. Veliki plakati s tekstom Obznane širom države predstavljali su branik ovom planu. Prema izveštaju brzojavne agencije „Vojvodina“, Vladi je „brzim i energičnim postupkom uspelo, da komunistički prevratni pokret još u klici uguši, što može služiti svakom na umirenje“.⁷⁵

U tom smislu, nedugo nakon brutalno ugušenog štrajka, „Dobrovoljac Margićanin“ pisao je o štrajku u tuzlanskom rudarskom basenu u novosadskom radikalskom listu *Zastava* u kojem je optužio rudare da su štrajkovali u vrijeme dok „još nije ni usahnula usirena krv na ranjenim prsima srpskog ratnika“, niti su obrasli travom grobovi „onih dičnih vitezova srpskih, koji položiše mlađane živote svoje za

72 Šehić, 1971, 132.

73 Nielsen, 2014, 131.

74 Narodna garda, *Politika* 4. 1. 1921, 2.

75 Sraman slom komunističkog prevrata u Beogradu, *Zastava* 1. 1. 1921, 1.

slobodu i ujedinjenje svoje troimene braće: Srba, Hrvata i Slovenaca“. Po njegovim riječima, štrajkači i njihove vođe bili su „bivši sluge Beča i Pešte“ koji nisu umjeli da cijene i poštuju ono što im je donijelo „oslobođenje“ i ujedinjenje, za šta je srpska vojska skupo platila krvlju. U zaključku, Margićanin je upozorio „slepe bezumnike“, „zajedno sa Stipom Radićem tom protuvom svetskom i Simom Markovićem, i ostalim izrodima naroda našeg, i tuđinskim izmećarima da srpski ratnik, koji je kroz čitav niz godina podnosio muke svakojake neće dozvoliti, da mu dovedete i opet tuđina, krvnika za gospodara!“⁷⁶

U godinama nakon ujedinjenja 1918. godine, vladajuće srpske stranke iskorištavale su klimu radničkih nemira za svoju agendu, podstičući netrpeljivost među stanovništvom i pribjegavajući terorističkim aktima protiv onih za koje su smatrali da su štetni po stabilnost zemlje.⁷⁷ *Srpska riječ* optužila je štrajkajuće bosanske rudare, od kojih su većina bili katolici i muslimani,⁷⁸ da su podigli „karlističko-komunističku pobunu“ s ciljem izvođenja državnog udara i ponovnog uspostavljanja Habsburške monarhije pod carem Karlom I.⁷⁹ Optužba sama po sebi bila je apsurdna, ali je poslužila krugovima oko *Srpske riječi* da traže pogubljenje svih 350 optuženih rudara.⁸⁰ Pisac članka o rudarskom procesu u Tuzli, Husinsku bunu prikazao je kao „proizvod duboko usađene mržnje prema svemu srpskom.“ Štrajkajuće rudare portretirao je kao „zaklete neprijatelje srpskog naroda“ koji su smatrali „oslobođenje i ujedinjenje“ koje je donijela srpska vojska kao svoje „ropstvo“. Međutim, pisac nije nudio samo njihov negativan portret, već je svoje čitaoce i podsticao protiv njih, navodeći, između ostalog, da su oni sami svjesni „svoje krivice i greha“, što su se naročito za vrijeme „švapske vladavine bili osilili, a rat i njihov šuckorski bes ucivilio je malo ne svaku srpsku kuću.“⁸¹

Red i rad u selu Husino

Osnivanje Narodnih gardi u Bosni i Hercegovini predstavljano je kao spontana reakcija naroda po izbijanju „karlističko-komunističkog“

76 Dobrovoljac Margićanin, Dokle ćemo ići strmoglavce?, *Zastava* 2. 1. 1921, 1.

77 Isto, 176.

78 Isto, 177.

79 Rudarski process u Tuzli, *Srpska riječ* 3. 2. 1922, 1.

80 Brčić, 1965, 49.

81 Rudarski process u Tuzli, *Srpska riječ*, 1922, 1.

rušenja države „stvorene krvlju i stradanjima našeg (srpskog) naroda“. Ali, kako upozorava Omer Hamzić, Narodna garda u Tuzli nije osnovana na brzinu, već je to bila „od ranije organizovana skupina srpskih šovinista, spremnih da na mig vlasti prihvate oružje i krenu u 'odbranu' srpske države“.⁸²

Posebno je Narodna radikalna stranka razvila antikomunističku zastavu i portretirala komuniste kao najopasniji antidržavni element. U uvodniku pod naslovom „Izborna borba i Srbi“ od 5. oktobra 1920. godine sarajevski radikalski list *Srpska riječ* pozivao je na odlučnu akciju protiv komunista. Autor uvodnika, navodi da je čast „srpskog naroda i oslobođene Bosne“ zahtijevala da nijedan komunista ne uđe u Ustavotvornu skupštinu. U okružjima u kojima su komunisti imali uticaj, a to su bila mjesta s muslimanskom odnosno katoličkom većinom, poput Sarajeva, Zenice i Tuzle, *Srpska riječ* je pozivala sve (velikosrpske) političke stranke na udruživanje pod sloganom „Svi protiv komunista“.⁸³

Među mjerama za uspostavljanje reda i mira, koje su poduzimale lokalne vlasti u Tuzli, bila je i protjerivanje „stranaca“ iz državne stambene rudarske kolonije. Izdato je oko stotinu naredbi o prisilnom uklanjanju štrajkača i protjerivanju stranaca, čime su tenzije eskalirale. Iz tih stanova istjerivali su nedavno pristigle „preko 100 najboljih i najspremnijih rudara Slovenaca“,⁸⁴ uz neke Čehe, pa čak i Srbe iz Srbije i Hrvate iz Hrvatske.⁸⁵ Porodice slovenačkih rudara prihvatili su stanovnici sela u okolini Tuzle. U Husino je, 24. decembra 1920. godine, preseljeno 45 porodica. Sljedeća dva dana selili su se u Lipnicu, Ljubače, Morančane, Parselo, Orašje, Dubrave i druga mjesta; u ova sela preseljeno je 60 porodica.⁸⁶ Kako su protjerane „strance“ solidarno primili u svoje kuće seljaci iz okolnih sela, 26. decembra 1920. žandarmerija i Narodna garda ušli su u selo Husino s ciljem da protjeraju tamošnje goste i popišu imena domaćina koji su ih primili. Žandarmi su u kući Tunje Miljanovića pronašli šolju sa slikama austrijskog i njemačkog cara, zbog čega su istukli braću Tunju, Iljku i Božu. Napali su i dvije rudarske žene, Slovenke, koje su dotrčale kod rudarske straže da ih zaštite. Kako se kasnije prisjećao Juro Kerošević:

82 Hamzić, 2012, 177.

83 Kraljačić, 1969, 209.

84 Đaković, 1921, 58.

85 Đaković, 1921, 58; Đukić – Đinović, 1958, 34–35; Madžar, 1984, 227, 230.

86 Cigeljević, 1975, 24; Pašić, 1986, 69.

„Time je ‘dara’ prevršila mjeru. Više ništa nismo pitali, ni čekali, ni mislili. Zaposjeli smo brda: Markovište, seosko groblje i bacili se u borbu protiv žandarma.“⁸⁷

Vlada je 27. decembra 1920. godine mobilisala žandarmeriju okruga Tuzla i Brčko, jedinice lokalne vojske i srpsku paravojnu jedinicu, Narodnu gardu, da uguše Husinsku bunu. Sljedećeg dana, 28. decembra 1920. godine, Milan Srškić, predsjednik Zemaljske vlade Bosne i Hercegovine, tražio je od komandanta Druge armijske oblasti u Sarajevu da dobrovoljcima u Tuzli stavi na raspolaganje 130 pušaka sa 150 metaka iz „najbližeg vojnog slagališta“.⁸⁸ Sljedećeg dana komanda Druge armijske oblasti je izvijestila Zemaljsku vladu da je udovoljila njenom zahtjevu i još u toku noći 28./29. decembra 1920. godine poslala vozom iz Sarajeva načelniku Okruga Tuzlanskog 100 ruskih pušaka s bajonetima, oružnim priborom i 15.000 metaka.⁸⁹

Vlada je, dakle, podijelila vatreno oružje srpskim pripadnicima Narodne garde, ali je također, oduzela naoružanje (nesrpskoj) većini stanovništva s druge strane, što je, po riječima narodnog poslanika Vojislava Lazića dovelo do „nečuvenih zloupotreba i nanelo štetu narodu“.⁹⁰ Jezik skupštinskih diskusija bio je od početka uperen na pretjerivanja. Ali nedostatak detaljnih informacija o procesu razoružavanja civilnog stanovništva u nekim dijelovima zemlje 1920-ih godina, posebno o tome, kako su u njemu tretirani pripadnici različitih etničkih i vjerskih zajednica, recimo, u Bosni i Hercegovini, sam po sebi izaziva sumnju da su pripadnici svih vjerskih zajednica imali jednak tretman.

Kada su žandarmerija, vojska i Narodna garda u ranim jutarnjim satima ušle u selo Husino, nastao je divlji lov na rudare i seljake. Gardisti su nasilno ulazili u kuće, tukli stanovnike, pljačkali stvari, uništavali imovinu i silovali žene. Husino i susjedna sela bili su pod opsadom cijeli mjesec. Žandarmi i pripadnici Narodne garde, uz podršku vojske, sistematski su pretraživali sela u potrazi za oružjem i ljudima koji su izbjegli njihov prvi nalet. Svakog dana u Tuzlu su transportovane nove grupe uhapšenih, a ukupno je zatvoreno oko 2.000 ljudi.⁹¹ Po navodima

87 Đukić – Đinović, 1958, 37–38.

88 Kerošević, 1979, 188.

89 Isto, 261–262.

90 *Stenografske beleške Ustavotvorne Skupštine Kraljevine SHS I*, 31.

91 Vujatović, 1955, 52; Čolaković, 136–137; Brčić, 1965, 46; Grbelja, 1975, 52.

Organizovanog radnika, organa Nezavisnih sindikata, nad nasiljem i bestijalnošću koje su po selima oko Tuzle vršili gardisti i organi vlasti, lokalno stanovništvo bilo je zapanjeno.⁹²

U noći kada su ušli u Husino žandarmi su u sukobu ubili rudara Blaška Kovačevića, dok je rudar Grgo Tunjić teško pretučen, nakon čega je i pored hospitalizacije ubrzo preminuo. Još pet radnika tokom 1921. godine podleglo je ranama: Franjo Božić, Petar Iličić, Mato Pavljašević, Šimo Pranjić i Ivo Pavljašević. U godinama koje su slijedile, još 25 radnika i seljaka umrlo je od teških ozljeda koje su zadobili prilikom hapšenja.⁹³

Dana 30. decembra 1920. godine uhapšen je 20-godišnji rudar iz Husina, Jure Kerošević i još oko 70 rudara. Kerošević je optužen za ubistvo žandarma u sukobu 27. decembra 1920. Kako se kasnije prisjećao, njega i drugove odveli su u Tuzlu, vezali mu ruke na leđima, zalijepili mu slike Lenjina na grudi i stavili crvenu kapu na glavu da izgleda što strašnije. Onda su ga toliko tukli – i zbog kape i zbog Lenjina – da je bio sav krvav.⁹⁴

Državno tužilaštvo je podiglo optužnicu protiv 350 rudara zbog organizovanja bune za „rušenje državnog poretka“. Devetnaest rudara prvobitno je izvedeno pred sud, a ostali su procesuirani kasnije.⁹⁵ Suđenje je počelo 11. januara 1922. godine, a presude su objavljene nakon 35 dana. Juro Kerošević osuđen je na smrt, Karlo Železnik na godinu dana samice, Osman Đulović i Šimo Topalović na 15 mjeseci, Ivan Bračun i Marko Fidler na 10 mjeseci, Franjo Marić i Mijo Tomić na godinu dana, Božo Mrkić i Ivo Marjanović na osam mjeseci, Marko Marić na dva mjeseca i tako dalje.⁹⁶ Pod pritiskom domaćeg i stranog javnog mnijenja, kralj Aleksandar je na kraju popustio i pomilovao Keroševića 1. decembra 1922. godine i smrtnu kaznu preinačio na 20 godina zatvora.⁹⁷

Na drugoj strani, međutim, policajci i žandarmi koji su nemilosrdno izvršavali naređenja primili su državna odlikovanja. Okružni načelnik

92 Kako je bilo u Tuzli, *Organizovani radnik*, 1922, 1.

93 Limik, 1922, 300; Vujatović, 1955, 56–57; Marković – Ristović, 1959, 143; Čulinović, 1961, 317.

94 Đukić – Đinović, op. cit., 42.

95 Vujatović, 1955, 61; Marković, Ristović, 1959, 144; Topalović, 1923, 115; Grbelja, 1975, 52.

96 Vidi npr. Madžar, 1984, 360–388.

97 Vujatović, 1955, 76.

Dimitrije Grudić, naprimjer, dobio je orden Svetog Save i bio unaprijeđen na visoku dužnost u Ministarstvu unutrašnjih poslova.⁹⁸

Iz dostupnih izvora vidljivo je da su pripadnici Narodne garde tokom gušenja Husinske bune počinili teške zločine, pa i ubistva, za šta uopšte nisu sankcionisani ili su dobili simbolične kazne na sudu. S druge strane, Hrvate i Muslimane (Bošnjake), „koji rudarskim štrajkovima ruše mladu srpsku državu“, tadašnji velikosrpski naredbodavci iz Beograda nisu štedjeli.⁹⁹

Akciju gardista osuđivala je i hrvatska opozicija, optužujući Narodnu radikalnu stranku u Bosni i Hercegovini kao glavnog inicijatora osnivanja Narodne garde. Ona je istupala i protiv ekskluzivno srpskog sastava Narodne garde i isticala da su njene organizacije preuzele nadležnosti državnih organa i „počinile stotinama i stotinama zločina... silovanja, ubistava, krađe, teških telesnih povreda“.¹⁰⁰

Stanovište hrvatske opozicije, izgleda, dijelio je i ministar unutrašnjih djela Milorad Drašković. On je brzojavom izdao naređenje, da se na „zgodan način“ rasture postojeće organizacije Narodnih gardi i da im se oduzme oružje. U ministarskom naređenju da treba rasturiti postojeće organizacije Narodne garde vidim izraz razlike u gledanju na Narodnu gardu sa strane pojedinih vođa Radikalne i Demokratske stranke. U naređenju, ministar Drašković tražio je da se svim gardistima izjavi zahvalnost na dobroj volji i trudu oko „obrane i zaštite državne bezbednosti i pravnog poretka“, ali i jasno kaže da država „za sada nema potrebe, da apeluje na njihovu pomoć, a kad se ona ukaže država će umeti i znati da se obrati“.¹⁰¹ Razliku u gledanju Demokrata i Radikala na organizaciju Narodne garde jasno potvrđuje pisanje *Srpske riječi*. Naime, ovaj velikosrpski list iz Sarajeva 26. jula 1921. godine, znači pet dana poslije atentata na ministra Draškovića u Delnicama, pisao je, da je vrijeme potvrdilo, da su bosanski radikali „imali pravo“: „Naše Narodne garde u Bosni koje smo mi osnovali radile su tajno, jer ih je spriječavala demokratska policija, ne predviđajući zamašnost jedne zlikovačke akcije. Od sada će naše Narodne Garde javno da se osnivaju u svakom gradu, varoši i kasabi...“¹⁰²

98 Limik, 1922, 300.

99 Hamzić, 2012, 183.

100 *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine SHS I*, 20–21; vidi i Šehić, 1971, 131–132.

101 Madžar, 1984, 265–266.

102 Šehić, 1971, 134.

Duga ruka Obznane

Proglašenje Obznane je najavilo novu eru kako u historiji jugoslavenskog radničkog pokreta tako i demokratije u političkom životu zemlje. Ono je ozvaničilo dug period policijskog despotizma i terora, karakteriziran širokim progonom političkih neistomišljenika. Represivne mjere iznjedrile su značajne promjene u političkom pejzažu zemlje i dovele do gašenja nekada utjecajne KPJ. Ako je u julu 1920. godine KPJ brojila 65.641 člana, poslije Obznane taj broj se drastično smanjio i spao na nekoliko hiljada, stotina ili čak samo desetina.¹⁰³

Obznana je imala uticaj ne samo na radnički pokret, već i na ekonomski pejzaž zemlje. Prema mišljenju Moše Pijade, Vlada je razbijanjem sindikata s Obznanom nehotice dala poslodavcima više nego što su očekivali od države, a možda i više nego što im je potrebno.¹⁰⁴ Naprimjer, u prvih nekoliko mjeseci 1921. plaće u mnogim sektorima drastično su smanjene za oko 30%, a radno vrijeme je produženo s 8 na 10 sati. Pregovori o platama naglo su otkazani u preko 200 kompanija, što je dovelo do značajnog pogoršanja uslova rada zaposlenih u različitim sektorima.¹⁰⁵ Jedan slovenački radnik napisao je u svojim sjećanjima na staru godinu u *Delavskim novinama*, 30. decembra 1921. godine, da su jugoslavenska buržoazija i feudalci oduzimanjem političkih sloboda radničkom narodu, počeli sa smanjenjem plata radnicima i nametanjem sve većih poreza seljaštvu. Ko to nije mirno i zadovoljno prihvatio, jednostavno je zatvaran kao “komunista”, odnosno kao “antidržavni element”.¹⁰⁶

Pavle Pavlović je u interpelaciji objasnio katastrofalnu ekonomsku situaciju kao rezultat Obznane i naveo konkretne slučajeve smanjenja plata, produženja radnog vremena, rušenja kolektivnih ugovora, otpuštanja radnika i hapšenja predstavnika sindikata. Ove mjere ne samo da su pogoršale finansijski teret radnika, već su doprinijele i raširenim nemirima i nezadovoljstvu zaposlenih. Prema njegovim riječima, plaće su drastično smanjene na dvadesetak lokacija: u Vrniku za 40% za 970 zaposlenih, Novom Sadu 20%, Velikom Bečkerekcu, Vranju i Beogradu također 20%, Zagrebu 40%, Podgradcu i Dugoj

103 Vidi npr. Avakumovic, 1964, 185; Fowkes, 2008, 211.

104 *Položaj radničke klase u Jugoslaviji*, 1922, 14–20; Limik, 1922, 304; Pijade, 1922, 306; Korać, 1929, 282.

105 Karabegović, 1979, 114; Šakanović, 2021, 25–39.

106 Spomini delavca na staro leto, *Delavske novice* 30. 12. 1921, 1.

Resi 50%, Turbetu 60%, Požegi 25%, Lukavcu 15% i tako dalje. Osim toga, produženo je radno vrijeme u 307 fabrika, dok su u 266 tvornica uništeni kolektivni ugovori, a u 101 radnici otpušteni s posla. U 124 slučaja uhapšeni su na samo deset mjesta isključivo zato što su bili sindikalni predstavnici.¹⁰⁷

Komunistička propaganda je radila na prikazivanju trenutnih poteškoća kao katalizatora za bolju budućnost pod vladom sovjetskog stila. Komunistički agitatori su ukazivali na niske plate radnika, s jedne, i obećavali utopijsku budućnost pod diktaturom proletarijata koju je nudila „marksistička nauka“ u tumačenju KPJ, s druge strane. Masa radnika, željna boljeg života, težila je da zamjeni trenutnu sivu realnost za obećanu lijepu sutrašnjicu čiju stvarnu vrijednost je, navodno, potvrđivala sovjetska svakodnevica. Vlada je neko vrijeme uspješno potiskivala komunističku propagandu, ali nije bila u stanju da riješi mnoge svakodnevne društvene i ekonomske probleme radničke klase. Umjesto toga, pokušavala je volontaristički da diktira šta je ispravno, a šta nije, šta je dozvoljeno sanjati, a šta zabranjeno. Time je samu sebe predstavila kao suštu suprotnost komunističkih ideala pravde i jednakosti, što je u narodu dodatno jačalo nezadovoljstvo. Društvo je bilo podijeljeno u dva suprotstavljena tabora, na način preovladajućeg nezadovoljstva većine stanovništva, što je u stvari značilo postavljanje temelja za buduće proteste i bune. Definiranjem radnih konflikata isključivo kao političkih sukoba i koristeći represivne mjere za njihovo suzbijanje, vlada je nenamjerno politizirala buduća pitanja vezana za radništvo. Na osnovi te politizacije svi kasniji sukobi oko plata i uslova rada posmatrani su kroz političku optiku, neprestano podižući tenzije između rada i kapitala, radnika i vlasti. Umjesto da se pozabave osnovnim problemima svakodnevice radnih masa, vladine akcije su pomogle u održavanju ciklusa političkih nemira i štrajkova i široko otvarale vrata komunističkoj propagandi.

Mač s dvije oštrice

Vlada je u nastojanju da legitimizira svoj pohod na neistraženu teritoriju sumnjive legalnosti naglašavala navodno prisustvo „mnogih otvorenih i tajnih neprijatelja“ unutar komunističkog pokreta, posebno onih snaga koje su bile poražene u ratu i iz osвете rovarile.¹⁰⁸ Ova retorika imala

107 Milin, 1959, 81–82.

108 Drašković, 1921, 2.

je za cilj zagovaranje snažne centralne vlasti i izolacije komunističkih poslanika u Ustavotvornoj skupštini. U tome su prednjačile srpske vladajuće stranke u nastojanju da spriječe eksploataciju regionalnih osjećaja i ekonomskih nedaća koji su doprinijeli komunističkim izbornim uspjesima u Makedoniji i Crnoj Gori. Međutim, gledano unazad, ova opravdanja nisu bila ništa više od pokušaja da se od muhe napravi medvjed, koji je trebao da služi konsolidaciji srpske dominacije i marginaliziranju glasova neslaganja. Stoga su svako osporavanje postojećeg društvenog poretka prikazivali kao uvredu dostignuća pobjedničke srpske vojske tokom ratova, za koje su ljudi na Kajmakčalanskom i Solunskom frontu platili jezerima ljudske krvi.

Zaista, Obznana, koju je Enes Omerović nazvao „pravnom improvizacijom“,¹⁰⁹ bila je kratkoročno uspješna u suzbijanju nezadovoljstva, kao i u konsolidaciji (velikosrpske) vlasti. Dugoročno, međutim, efekti su bili složeni i nisu ponudili rješenje, već su se na kraju pokazali kao problem. Komunistička propaganda i neslaganje bili su privremeno ugušeni, ali fundamentalni društveni i ekonomski problemi radnika ostali su neriješeni i predstavljali pogodno tlo za jačanje narodnog nezadovoljstva. Konsolidacija velikosrpske vlasti u takozvanim „srpskim zemljama“ ubrzo je postavila na dnevni red nacionalno pitanje kao goruće u takozvanoj Staroj i Južnoj Srbiji i Crnoj Gori, kao i u Bosni i Hercegovini. Štaviše, Obznana je postavila opasan presedan za suzbijanje političkih sloboda i sužavanje ličnih sloboda, potkopavajući demokratske principe na kojima je država utemeljena. Ona je možda omogućila kratkoročnu stabilnost, ali su njene dugoročne posljedice bile na kraju štetne za demokratski razvoj zemlje i društvenu koheziju, jer su vladajuće srpske stranke uzele silu kao najjači argumenat i ukinule mogućnosti demokratske diskusije.

Kao navodna reakcija na komunističku propagandu i djelatnost, donošenjem Obznane vlada je svjesno išla preko granica postojećih zakonskih normi. I ne samo to, zaobišla je i skupštinsku proceduru s punom svješću o problematičnosti legitimiteta, pa i legalnosti Obznane: nije je usvojila Ustavotvorna skupština, nije objavljena u Službenim novinama i nije potpisana od strane kralja. Dakle, to nije bio redovan službeni akt. Triša Kaclerović, advokat i predsjednik Kluba komunističkih poslanika, Obznanu je video kao de facto državni udar koji je objavio rat ne samo jednoj političkoj stranci, već i čitavoj klasi – radničkoj –

109 Omerović, 2011, 360.

i njenim idealima novog društva.¹¹⁰ Njegovo gledište je naglašavalo dalekosežne efekte Obznane, koja je išla puno dalje od pukog gušenja političkog pokreta.

Ne samo za komuniste i njihove pristalice, Obznana je prije ili kasnije bila sporno pitanje za članove i simpatizere svih političkih partija, osim Radikalne. Tako je ljubljanski list *Jugoslavija*, naprimjer, u jednom svom uvodniku Obznanu opisao kao „čudno priviđenje“. U nastavku članka je navedeno da je Obznana bila zamišljena na podsticaj francuske vlade, koja je savjetovala da se upotrijebi protiv komunista, ali je vlada njome obuhvatila i druge političke protivnike. Dakle, komunisti su bili samo fasada iza koje su se krili velikosrpski vlastodršci, koji su njome obuhvatili i ostale „subverzivne elemente“. Utvrđivanje ko se kvalifikovao kao subverzivni element prepušteno je nahođenju organa vlasti:

Danas je revolucionar x i zatvorit će ga ministar y. Sutra, ako dođe do promjene u beogradskom vladinom foteljom, stvari će krenuti obratno. Princip je ovakav: Ko sluša ministra x, koristan je državi, a ko ne sluša, neka ga državna vlast zatvori. To ne možemo i nećemo priznati. Izgubiti iz vida ovu riječ značilo bi hodati kao mačka oko vruće kaše. Priznajemo državu! Ali ne i državnike koji se na ovaj način igraju sa državom.¹¹¹

Uključivanje policije u razrješavanje političkih pitanja izvršeno je pod izgovorom potrebe održavanja reda i rada u novoj nacionalnoj državi. Ovo opravdanje imalo je za cilj da zaštiti vrijednosti „oslobođenja i ujedinjenja“ kroz mehanizme državne vlasti, koje je nadgledala politička vlast, odnosno vlada. Čak je i ministar Milorad Drašković priznao da je Obznana prekršila postojeće zakone. Prilikom interpelacije na Obznanu 8. aprila 1921. godine otvoreno je kazao da nije imao „zakonska ovlašćenja za sve što smo naredili“. Ali uradio je tako, jer nije bio spreman da prekrštenih ruku „pusti da se sve dogodi, kao u Rusiji.“ Ogromna većina Ustavotvorne skupštine, njegove riječi je dočekala gromoglasnim aplauzom i uzvikom: “Živio!”¹¹²

U svom govoru u odbranu Obznane ministar Drašković je istakao da su komunistički agitatori redovno ukazivali da će se bitka između buržoaskog i komunističkog društva svršiti krvlju. Citirao je dokumente i zapise u kojima je policija uočila prve tragove formiranja

110 Kaclerović, 1952, 10.

111 Obznana, *Jugoslavija* 12. 4. 1921, 1.

112 Drašković, 1921, 36.

„Crvene garde“. Nakon kongresa u Vukovaru, pobjede u nekoliko općina i neočekivanog uspjeha na parlamentarnim izborima, rekao je Drašković, komunisti su smatrali da je njihova snaga narasla do te mjere da mogu krenuti u borbu s buržoazijom. Tako su počeli da razmatraju gdje stanuju pojedini ministri, gdje stanuje komandant mjesta, gdje komandant žandarmerije, a gdje blagajnici banaka i velikih radnji. S druge strane, komunisti su izvlačenjem kocke vršili izbor lica koja su trebala da izvrše prve atentate i izazovu uzbunu i revoluciju.¹¹³ Sukob između komunista s jedne, i državnih vlasti s druge strane, bio je stoga „neminovan i neizbježan“. Komunisti su prikazivani kao „pokret stranog porekla“ koji je financiran iz inostranstva s ciljem da „razori ovu našu državu“. Da bi to spriječio, on (ministar Drašković) je izdao Obznanu, koja je predviđala maksimalnu kaznu od tri mjeseca zatvora s prinudnim radom. Obznana nije bila u potpunosti u skladu s postojećim zakonima, ali je kao reakcija na komunističku prijetnju bila manje brutalna od reakcija u Švicarskoj i Sjedinjenim Američkim Državama, koje su bile „ugled i mustra“ zakonitosti.¹¹⁴

Ministar Drašković je, s pravom, ukazao i na nelogičnost često ponavljanih žalbi od strane komunista na industrijsku nerazvijenost zemlje, koja ne može da uposli sve osobe koje traže posao i zaradu. Komunisti su to ponavljali, podvukao je ministar Drašković, iako su istovremeno javno izjavljivali: „Svaki kilometar željezničke pruge, svaka podignuta fabrika, svaki ekonomski napredak jeste jačanje kontrarevolucije a mi to jačanje ne smemo dozvoliti.“¹¹⁵ Iz rečenog, Drašković je zaključio da je jugoslavenski komunizam „pokret koji nije imao pravo da se rodi“.¹¹⁶

„Njihov uspjeh naša je smrt“

Nakon prihvatanja Obznane, samo su poslanici KPJ u Ustavotvornoj skupštini bili pošteđeni njenih mjera zbog poslaničkog imuniteta.¹¹⁷ Klub komunističkih poslanika u Ustavotvornoj skupštini u prvim mjesecima 1921. godine služio je kao glasnogovornik partije, kao i komunistička gradska i općinska vijeća u određenim područjima. Usprkos Obznani,

113 Isto, 28–29.

114 Isto, 32–33.

115 Isto, 38–39.

116 Isto, 43.

117 Ribar, 1967, 31–32.

Klub je nastavio zakonodavnu aktivnost i Ustavotvornoj skupštini podnio interpelaciju protiv dekreta. Cilj interpelacije bio je da se pokaže privrženost stranke pravnom redu i poretku i odbije optužba za planiranje državnog udara. Prva interpelacija bila je usmjerena protiv ukidanja ustavnih i zakonskih prava radničke klase u okviru Obznane i protiv Vijeća ministara i ministra unutrašnjih poslova Milorada Draškovića. O interpelaciji povodom Obznane poslanici su raspravljali 8. aprila 1921. godine. Raspravu je otvorio premijer Nikola Pašić, ali nije odgovorio na interpelaciju već je samo izjavio da se slaže s preduzetim mjerama protiv KPJ koje su „otklonile jedno zlo od naše otadžbine“. Pašićeve riječi izazvale su „u centru i na desnici burno pljeskanje i odobravanje“, tj. poslanika Demokratske, Radikalne i Agrarne stranke, Jugoslavenske muslimanske organizacije i Slovenske narodne stranke.¹¹⁸ Ministar Drašković predstavio je svoje argumente u odbranu Obznane, izjavivši:

Komunizam ili boljševizam je jedan veliki socijalni pokret, najveći koji je do danas istorija zabeležila. Najveći i po prostoru geografskom, koji je pokrio, i po broju ljudi koje je zarazio. Prema tome pokretu, gospodo, napravila su se dva fronta, front evropski i front aziski. Evropa je prema njemu zauzela stav neprijateljski, odbranbeni i stala da ga suzbije. Azija mu se otvorila kao otkriću, kao novoj svetlosti socijalnoj. Mi smo, gospodo, stavili našu zemlju uz Evropu.¹¹⁹

U nastavku govora, Drašković je tvrdio da je vlast bila prinuđena da preuzme Obznanu jer su jugoslavenski komunisti, po uzoru na ruske boljševike, „proglasili diktaturu proletarijata i time oborili načelo političke slobode, jednakosti i ravnopravnosti građana“.¹²⁰ Pristupajući Trećoj internacionali, jugoslavenski komunisti odrekli su se svoje nezavisnosti i u programskom, političkom, ali i strateškom smislu. Primajući uslove Treće internacionale, ocijenio je Drašković, KPJ je prestala biti jugoslavenska i postala dio jednog sektora na ogromnom svjetskom frontu borbe protiv buržoazije. Kao reakcija na ministrove riječi, iz klupa komunističkih poslanika čulo se: „Tako je!“ U uslovima za prijem u Treću internacionalu, nastavio je ministar, bila je jedna tačka po kojoj je partija primila obavezu na ilegalnu borbu, na borbu nezakonitim sredstvima. „Gospoda ovaj fakat ne poriču“.¹²¹

118 *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine SHS I*, 7.

119 Drašković, 1921, 9.

120 Isto, 3.

121 Isto, 13.

Drašković je sažeo stav KPJ riječima: “Valja zbuniti buržoaziju, ne treba joj dati uspeha, jer njihov uspeh naša je smrt.” Stoga se KPJ javno zalagala za rad, za privrednu obnovu zemlje i industrijsku aktivnost, ali su radili na tome da umjesto promicanja ekonomskog rasta, održavaju političke tenzije kako bi spriječili državu da odgovori na zahtjeve radnika i na taj način produžili nezadovoljstvo među radničkim masama. Za potvrdu svojih zapažanja citirao je komunističke rukovodioce koji su privatno govorili: „Mi se moramo postarati da dovedemo državu u nemogućnost da udovolji radničkim zahtevima, jer ćemo samo tako biti u mogućnosti da održimo pa i potenciramo nezadovoljstvo radničkih masa koje će nam trebati za slučaj kontrarevolucionarne akcije protivu mađarske revolucije.“¹²²

Komunistički poslanik Sima Marković je, sa svoje strane, rad Vesnićeve vlade opisao kao smišljen pokušaj da se podstakne nasilje i uguši radnički pokret u krvi radnika. Odlučno je negirao bilo kakvu umiješanost KPJ u pojedinačne terorističke akte i uvjeravao da će svaki član koji učestvuje u takvim akcijama biti isključen. Marković je odbacio i tvrdnju da KPJ planira državni udar ili da je pokušavala uspostaviti diktaturu proletarijata. Na Draškovićevu tvrdnju da se Obznana može opravdati kao odgovor na komunističko nasilje, odgovorio je da je pravo nasilje došlo od vlasti, koja je htjela da izazove veliko krvoproliće i suzbije radnički pokret. Marković je dodao da su duboka pronicljivost i dalekovidost radničke klase osujetili „taj pakleni plan.“ KPJ više ne postoji legalno, dodao je Marković, jer ju je suspendovala Obznana, ali komunistički pokret je „živa sila, koja se ničim, apsolutno ničim, ne može uništiti“ i da proističe „iz ekonomskih odnosa današnjeg društva i izvire iz onog ogromnog nezadovoljstva koje stvara u najširim masama sistem kapitalističke proizvodnje. Snagom epidemije (smeh) komunistički pokret se rasprostire širom celoga sveta, snagom jedne bujice, komunistički pokret se razvija lomeći sve prepreke, koje na putu naiđe, njegova snaga čak raste sa preprekama“.¹²³

Prisutni nekomunistički poslanici smijali su se izlaganju S. Markovića, njegovim argumentima pak, nisu bili impresionirani ni sve njegove stranačke kolege, naročito oni koji su pripadali „lijevom“ krilu stranke. Za Trišu Kalcerovića, na primjer, Markovićev govor predstavljao je prosto „kapitulaciju pred neprijateljem“.¹²⁴

122 *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine SHS I*, 33.

123 Drašković, 1921, 15–16; vidi i: Kaclerović, 1952, 48; Ribar, 1967, 28.

124 Kaclerović, 1952, 61.

Kako je tokom vremena lijevo krilo stranke uspostavilo hegemoniju i uvelo princip monolitnog jedinstva misli i akcije, takvo gledanje postalo je i hegemono gledanje unutar KPJ na vlastitu prošlost. Poslije provedene socijalističke revolucije i preuzimanja političke hegemonije u zemlji, to gledanje podignuto je na nivo naučne istine. Činjenica da na represalije koje je donijela Obznana, KPJ nije dala organiziran i odlučan otpor, tumačena je kao dokaz da „proces prevazilaženja socijaldemokratske prošlosti još nije bio završen“, a držanje rukovodstva KPJ kao „vrlo kolebljivo“. Zbog „socijaldemokratske opterećenosti“ rukovodstvo KPJ je, posebno „zbog iluzija u buržoasku zakonitost, unijelo pometnju u revolucionarno raspoložene mase“. To je, navodno, u partijsko članstvo unijelo pometnju i imalo za pokret u cjelini „teške posledice“, jer je ono onesposobilo KPJ, kao i revolucionarne sindikate „za ozbiljne klasne sukobe, izazvalo demoralizaciju među znatnim delom članstva, što je, sa svoje strane, još više otežalo ionako tešku situaciju u kojoj je partija morala da vodi borbu.“¹²⁵

Pitanje zakonitosti

Mada je ministar Drašković tvrdio da je Obznana uperena isključivo protiv komunista, njeno široko tumačenje dovelo je do raširenih zloupotreba, koje su pogodile ne samo Draškovićevu Demokratsku stranku, već i druge opozicionare koji nisu bili u savezu s Radikalnom strankom. U takozvanoj Južnoj Srbiji (Makedonija) Obznana je korišćena neselektivno protiv svih stanovnika, a svi koji nisu podržavali velikosrpsku hegemoniju označeni su kao „komunisti“ ili „Bugari“. Progoni, nasilje i iznuda bili su sveprisutni, a opstanak je često zavisio od podmićivanja snaga reda i mira i obećanja na vjernost Radikalnoj stranci. Mađarska manjina u Vojvodini je skupo patila zbog povezanosti s KPJ, posebno siromašni poljoprivredni radnici na salašima bogatih srpskih, njemačkih i bunjevačkih zemljoposjednika. „Turci“, kako su srpski nacionalisti nazivali sve muslimane, bez razlike njihove etničke pripadnosti, i „Arnauti“ u Makedoniji, Metohiji i na Kosovu tretirani su kao državni neprijatelji, što je navelo mnoge „Turke“ da bježe u Tursku prodajući u bescjenje svoja imanja, koja su uglavnom kupovali velikosrpska preduzeća ili pojedinci kapitalisti, izigravajući na razne načine agrarnu reformu. Od ovakvih poslova profitirao je lično regent Aleksandar, koji je stekao veliko imanje koje su obrađivali vojnici, čija se

zarada slivala u kraljevsku kasu. Ovo koruptivno ponašanje odražavalo je sličnu eksploataciju na Oplencu i obogatilo ne samo činovnike već i razne profiterere.¹²⁶

Ubrzo su se na meti Obznane našli i vođe i pristaše Hrvatske republikanske seljačke stranke Stjepana Radića, posebno nakon Radićeve posjete Moskvi 1924. godine.¹²⁷ Primjena anti-komunističkog zakonodavstva na HRSS izazvala je Opozicioni blok koji je 8. januara 1925. godine izdao protest protiv vladine akcije. Njegovi predstavnici izrazili su ogorčenje zbog hapšenja poslanika izabranih na listi HRSS i zahtijevali vraćanje narušenog imuniteta poslanicima i prestanak policijskog maltretiranja. Međutim, Vlada, koju su predvodili Nikola Pašić i Svetozar Pribićević, imala je drugačije prioritete kako su se približavali izbori. Usprkos naporima opozicije, uključujući i glasne proteste, Radića su držali u zatvoru sve dok nije sklopio koaliciju s Radikalnom strankom pod vođstvom Nikole Pašića i formirao vladu u kojoj je Radić obavljao funkciju ministra prosvjete.¹²⁸ Ova dramatična promjena uloga vođe HRSS – od zatvorenika do ministra – daje potpunu sliku s koliko proizvoljnosti se primjenjivala Obznana. U isto vrijeme se uz to postavlja i odgovara na staro pitanje: *cui bono*.

Nisu samo komunistički poslanici bili protivnici Obznane. I poslanici socijalnih demokrata u njoj su vidjeli napad na političke slobode unutar novonastale nacionalne države i opasan presedan za njeno protezanje na sve političke neistomišljenike. Etbin Kristan, naprimjer, ismijao je postupak ministra Draškovića kao neutemeljeno pozorište koje nije ni činjenično ni pravno opravdano. Po Kristanu, proganjanje jedne političke grupe i tolerisanje drugih nije bilo pošteno ni mudro. Takve mjere, naglašavao je, mogle su čak i bezopasnu grupu pretvoriti u prijetnju. Represija protiv legalnih pokreta samo ih je mogla gurnuti u podzemlje podstičući ilegalne aktivnosti. Isticao je da je važno otvoriti legalan put radničkom pokretu u skladu s razvojem u zapadnim zemljama umjesto da ga potiskuju kao u Rusiji: „Boljševizam u Rusiji“, rekao je Kristan, „nije ništa drugo no jedno dete carizma, i ako budete išli istim putem kojim je išao carizam, onda se nemojte čuditi, onda ćete boljševizam ovde dobiti.“¹²⁹

126 Ribar, 1948, I, 134–135; Ribar, 1949, II, 32–3; Ribar, 1967, 31–32.

127 Isto; Avakumovic, 1964, 75; Kraus, 1973, 243.

128 Horvat, 1935, 114; Dežman – Maixner, 111–117; Čulinović, 1961, 445–446.

129 *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine SHS I*, 24.

U diskusiju su se uključili i predstavnici drugih stranaka. Žarko Miladinović, predstavnik Radikalnog kluba i Milan Miloradović iz Zemljijske stranke, pohvalili su vladinu primjenu Obznane, a poslanik Demokratske stranke Dragutin Pečić citirao je zakonske odredbe koje su, po njegovom mišljenju, opravdavale Obznanu. Ivan Pavičić je, govoreći za Hrvatsku republikansku seljačku stranku u BiH, ustvrdio da je Narodna garda počinila najstrašnija djela terorizma, pljačke, zlostavljanja, silovanja žena, pa čak i ubistva nesrpskih elemenata u Bosni i Hercegovini. Posebno ga je frustrirala činjenica da je Narodna garda bila čisto srpska paravojna jedinica bez pripadnika iz redova Hrvata i Muslimana. Jovan Jovanović-Pižon, lider Zemljijske partije, protiveći se anarhističkim i revolucionarnim metodama komunista, izrazio je rezerve prema Obznani. On je kritikovao vladinu zloupotrebu ovlasti u izdavanju Obznane bez odgovarajućih zakonskih procedura i osudio poseban proglas protiv njegove stranke u Bosni i Hercegovini.¹³⁰

Do donošenja Vidovdanskog ustava 1921. godine, Obznana je imala samo „deklarativni značaj“ bez predviđenih kaznenih sankcija, koje su primenjivale samo administrativne vlasti.¹³¹ Međutim, prema odredbama Vidovdanskog ustava zakoni, uredbe, naredbe, odluke Vijeća ministara i drugi pravno relevantni akti doneseni između 1. decembra 1918. godine i 28. juna 1921. godine ostali su na snazi sve do izmjene ili ukidanja. Donošenjem Vidovdanskog ustava, dakle, Obznana je postala pravosnažna šest mjeseci nakon njegovog proglašenja. Uključivanje „zaštitnih mera za očuvanje države i njenog integriteta“ u prelazne ustavne odredbe Vlada je opravdavala prvenstveno na osnovu navodne komunističke opasnosti. Zbog ove opasnosti, po navodu Vlade, preduzete su „specijalne mere u korist zaštite države, njene celokupnosti i njenog jedinstva, koje će vredeti samo u prvo vreme, dok ne prođu pogibelji koje su se javile“.¹³²

Udarac parlamentarnoj demokratiji

Zabrana KPJ imala je značajne i trajne posljedice koje su duboko uticale na stabilnost zemlje u periodu do Drugog svjetskog rata. Naime,

¹³⁰ Isto, 22.

¹³¹ Ribar, 1967, 38.

¹³² Prisutnik, Radikalna Stranka i izrada Ustava, *Novi Život* 17. 9. 1921, 290.

odobrenjem Obznane uprkos njenoj sumnjivoj pravnoj osnovi, skupštinska većina je zadala ozbiljan udarac budućnosti parlamentarne demokratije. Oni su potcijenili ulogu KPJ kao glasnogovornika nezadovoljstva dijela radnog stanovništva i, što je bilo još gore, previdjeli dugoročne posljedice svog djelovanja na razvoj zemlje. Da su ovo razmotrili, možda bi se uzdržali od pretvaranja članova KPJ u mučenike kroz robijanje, torturu ili čak smrt. Štaviše, gušenje KPJ od strane žandarmerije i policije predstavljalo je opasan presedan za progon drugih političkih partija i ograničavanje ličnih sloboda drugih „nezgodnih“ političara. Na kraju, ni Obznana ni Vidovdanski ustav nisu postigli svoje ciljeve: izbore u Kraljevini SHS više puta je pokvarilo miješanje policije. Ovo uplitanje je možda spriječilo izborna iznenađenja, ali je također učinilo stabilnu upravu nedostižnom tokom međuratnog perioda.¹³³

Kako je 29. decembra 1920. godine izvjestio *Organizovani radnik*, na dan proglašenja Obznane „obrazovane su neodgovorne bande, koje su kao besni psi natutkane na proletarijat“.¹³⁴ Zanimljivo, *Organizovani radnik* bio je zabranjen jer je policija smatrala da svojim izvještavanjem podstiče mržnju prema državi. Sud je međutim, ukinuo zabranu, jer u citiranom pasusu publikacije nije našao antidržavni sadržaj.¹³⁵ Progon komunista, dakle, imao je dvostruku svrhu: skretao je pažnju s njihovih političkih protivnika i prikrivao prave namjere srpskih vladajućih partija, koje su nastojale da učvrste kontrolu u „srpskoj“ Bosni i Hercegovini i prošire svoj uticaj u državi. Vladajuće velikosrpske stranke, dakle, optuživale su komuniste da planiraju socijalističku revoluciju i da teže diktaturi proletarijata ne iz razloga da bi i same vjerovale u tu priču, nego su se njome služili kako bi prikrili sopstvene nedemokratske motive. Brutalnom silom ugušili su Husinsku bunu i iskoristili je kao izgovor za oživljavanje nacionalističke paravojne Narodne garde, kako bi osigurali vlast nad muslimanskom i katoličkom većinom u tuzlanskoj regiji i služili interesima „Velike Srbije“.

Međutim, da situacija budu još gora, Obznanu su iskoristili u svoju korist i komunisti. Naime, pomoću Obznane oni su gradili prijeko potrebno samopouzdanje za borbu protiv „klasnog neprijatelja“. Njihova logika bila je da zabrana KPJ predstavlja najbolji dokaz da je partija najveća opasnost za režim. Taj narativ je, tako reći, zlatnim slovima

133 Graham, 1939, 122. Auty, 1970, 48.

134 Obznana, *Organizovani radnik* 29. 12. 1920, 1.

135 Vesović, 1979a, 264.

upisan u historiju KPJ, uključujući i onu, prvu, koju su 1930-ih godina napisali komunisti na robiji u Sremskoj Mitrovici. Ova percepcija bila je u velikoj mjeri pretjerana. Srpske vladajuće stranke atakovale su na komuniste upravo zato što su predstavljali najslabiju društvenu klasu i što im je nedostajala široka podrška u biračkom tijelu. To najbolje potvrđuje članak koji je donijela radikalna *Samouprava*, u kojem pisac naglašava da je većina stanovništva konzervativna, a ne revolucionarna.¹³⁶ Slično tome, demokratska *Pravda* u svom naslovnom članku, dan nakon objave Obznane, istakla je da komunistička akcija nije uspjela iz dva razloga: „prvo zato, što je država u stvari jača da suzbije svaki napad takve vrste a drugo zato, što u radničkim redovima nije mogao niko osetiti potrebu da pristupa ma kakvom razračunavanju, građanskom ratu kojem su boljševičke vođe težile“.¹³⁷

Međutim, zabrana KPJ i njeno potisnuće s političke scene stvorilo je više problema nego rješenja. Prelazak partije u ilegalni rad predstavljao je velike izazove službama za provođenje zakona koje su imale zadatak da prate njene aktivnosti. Kontrola ilegalnog pokreta, bilo na centralnom ili lokalnom nivou, pokazala se izuzetno teškom, jer je zahtijevala progon nepoznatih pojedinaca koji nisu istupali u javnosti. Efikasno procesuiranje članova partije, posebno vođa, zahtijevalo je tajne operacije ili vrbovanje saučesnika među komunistima, što je bilo suprotno i duhu i slovu zakona. Stoga je Obznana, koju je donijela vlada, bila potpuno nedjelotvorno sredstvo za poboljšanje teške situacije radničke klase, ali i pravne situacije u ustavnoj demokratiji. To je bio samo čin političke samovolje i nasilja od strane vlasti nad protivničkom političkom organizacijom.

Drugim riječima, vladajuće stranke koje su donijele Obznanu, nisu shvatile da su njihove nasilne mjere za suzbijanje radničkog pokreta bile kontraproduktivne. Umjesto da unište KPJ, samo su ojačali njeno radikalno krilo. Dopuštajući komunistima da sebe prikažu kao zagovornike legitimnih prava radnika, vlada je stvorila scenario u kojem su dvije nasilne sile, iako naizgled suprotstavljene, radile zajedno kao de facto saveznici. Ovo je radničku klasu stavilo u nedoumicu. S jedne strane, nasilan odgovor vlade na legitimne radničke zahtjeve doveo je do njihova očajja, a s druge, komunisti su ih uvjerali da je njihovo jedino sredstvo odbrane u nasilnoj „klasnoj borbi“. Shodno tome,

136 Ekonomsko-socijalna pitanja u Ustavu, *Samouprava* 4. 5. 1920, 1.

137 Protiv boljševizma, *Pravda* 31. 12. 1920, 1.

lanac akcija i reakcija vlade i KPJ neminovno je uništavao demokratiju i ometao razvoj demokratskog radničkog pokreta.¹³⁸

KPJ imala je pred očima jedino proletersku revoluciju, vjerujući da ona može izbiti svakog dana i da njeno izbijanje zavisi prije svega od svijesti radnika. Štrajkački val u 1919. i 1920. godini, iskoristila je i pokrenula revolucionarne akcije u svrhu podizanja revolucionarne svijesti, bez obzira na posljedice. U nastojanju da unaprijedi i mobilize jugoslavenski proleterijat za borbu „klase protiv klase“, ne samo da je izjednačila sve moguće partnere, već je insistiranjem na maksimalnim zahtjevima štrajkača vladajućim strankama dala argumente za nasilno suzbijanje štrajka. Nasilno gušenje štrajkačkog vala opet nije naštetilo samo ekonomskom položaju radnika, već je značajno doprinijelo i rušenju demokratije. Kako je opstanak nove jugoslavenske nacionalne države u najvećoj mjeri zavisio od njene privrženosti demokratskim principima, ta je šteta bila utoliko veća. Odbrana demokratije bila je, dakle, u najboljem interesu svih, pa i radničke klase. Međutim, umjesto da brane demokratiju, komunisti su vodili bespoštednu borbu protiv nje, kako ideološki tako i praktično. Njihove akcije išle su na ruku snagama koje su u demokratiji gledale kao na prepreku opstanku države, što je dovelo do sistematskih ograničenja i na kraju do ukidanja demokratskih normi. „Borba protiv akcije komunista“, napisao je Živojin Pavlović, „je trajno bila izgovor za rušenje demokratije u Jugoslaviji.“¹³⁹

Vladajuće velikosrpske stranke prihvatile su objeručke igru koja je parlamentarnu demokratiju suspendirala u korist tobožnje narodne demokratije. Zato su Obznanom pozvale građane „da stave na raspoloženje svoje snage i sile za uzdržavanje reda i mira u državi, te da pomognu državu u tim teškim vremenima“. Radikalna stranka argumentirala je potrebu za dodatnim snagama „reda i mira“ navođenjem „da sumnjivih i po državu opasnih elemenata ima toliko da se s njima ne može obračunati redovna policija i žandarmerija, pa je potrebna pomoć građana-dobrovoljaca“. Međutim, činjenica da je sastav jedinica Narodne garde bio „sto posto srpski“,¹⁴⁰ samo po sebi dovoljno jasno dokazuje da one nisu bile potrebne samo za osiguravanje „rada i reda“ u zemlji, nego da je njihova svrha bila očuvanje srpstva Bosne i Hercegovine.

138 Topalović, 1923, 90.

139 Isto, 9–10.

140 Hamzić, 2012, 181.

Na organizovanje Narodne garde nije se pomišljalo tek poslije štrajka u tuzlanskom rudarskom reviru. Naime, već 8. maja 1920. godine *Srpska riječ* je u svom uvodnom članku pisala o „bijesu komunista“. Autor članka navodi, kako komunisti „prосто pobijesneše i na samu pomisao, da bi se i u Sarajevu mogao organizovati građanski sindikalni odbor protiv komunista, kao što je to slučaj u cijeloj Srbiji te u Vojvodini i Hrvatskoj“.¹⁴¹ Autor dalje konstatuje, kako komunisti predstavljaju u državi oko 5% stanovništva, a u Bosni 0.9%. A onda nastavlja prijetnjom:

Ako nam komunisti ne dadu povoda mi ćemo biti mirni. Ali nećemo dozvoliti da 16.000 organizovanih komunista (među kojima ima većina šuckora, i onih, koji su g. 1914. vikali 'Živio rat!' i 'Dolje Srbi!', te Nijemci, Mađari i ostali, nepouzdana elementi) – teroriše cijelu zemlju. Oni se za ovu zemlju i njenu slobodu nisu nikada borili. Oni za nju i nemaju srca. Njima je svejedno ko njome upravlja. Oni nisu pokazivali nikada mržnju protiv Austrije i njene vojske, oni mrze srpsku vojsku. Zašto? Jer je ona i danas jedini čuvar slobode, ona i danas spriječava da se ostvari komunistički program – revolucija i klasna prevlast šačice organizovanih radnika protiv 95% stanovništva ove države.¹⁴²

Čija je Bosna

U Bosni i Hercegovini odredbe Obznane su provođene drastičnije nego u većini drugih krajeva zemlje, a to je obrazloženo činjenicom da su radnici štrajkačkim i drugim akcijama, posebno u vrijeme Husinske bune, ugrožavali vladajući poredak.¹⁴³

Komunisti i njihova štampa nazivali su Narodnu gardu „Bijelom gardom“¹⁴⁴ po ugledu na Sovjetski savez, koje su u građanskom ratu poslije Oktobarske revolucije bile suprotstavljene Crvenoj armiji, kao oružana sila revolucije, i Bijela garda, kao oružana sila kontrarevolucije. Ali u Bosni i Hercegovini nije bilo ni proleterske revolucije ni građanskog rata. Radilo se o tome da su velikosrpski krugovi, slično kao u Vojvodini, iskoristili „komunističku prijetnju“ kao dimnu zavjesu da prikriju (re) organizaciju nacionalističkih paravojnih snaga u tuzlanskom okrugu. Uz

141 Bijes komunista, *Srpska riječ* 8. 5. 1920, 1.

142 Isto.

143 Karabegović, 1979, 113.

144 Vidi npr. Tok rudarskog štrajka, *Glas slobode* 30. 12. 1920, 1; Đaković, 1921, 58.

pomoć fizičke sile države i Narodne garde, velikosrpski krugovi utvrdili su svoju kontrolu nad bogatom rudarskom regijom. Značaj njihova poduhvata moguće je sagledati iz činjenice da na kraju Prvog svjetskog rata, znači samo dvije godine ranije, Tuzla s okolinom, u političkom ili nacionalnom smislu, nije bila „srpsko uporište“.¹⁴⁵

Za postizanje tog cilja počeli su s optuživanjem Hrvata kako su samo oni pristalice komunističkog pokreta, jer su se, navodno, radnički nemiri uglavnom javljali u mjestima, naseljenim pretežno stanovništvom katoličke vjeroispovjesti. Međutim, da se radilo o neutemeljenim optužbama potvrđuje činjenica da su katolički sveštenici u Kreki, Zenici, Kaknju i Mostaru s propovjedaonica anatemisali rudare kao „sinove antihrista“.¹⁴⁶ Činjenice je ta propaganda stavljala na Prokrustovu probu, pa su one koje nisu odgovarale njenoj „istini“ cenzurisali ili prekrajali da budu prihvatljive. Tako su radničke organizacije, koje su za vrijeme Austro-Ugarske tretirane kao „srbofilske“, sada progonjene kao „frankovačke i prevratničke“.¹⁴⁷ Zbog toga su velikosrpski listovi naglašavali da Srbi „nikad neće zaboraviti, da je veliki dio današnje ujedinjene braće, koji nose jugoslovensko ime, bio mnogo veći krvopija Srbima nego što su bili zloglasni Nijemci i Mađari“.¹⁴⁸

Teško da je reakcija sa strane hrvatskih građanskih krugova mogla nekog da iznenadi, kada su oni osnivanje Narodne garde ocijenili kao antihrvatsku akciju u kojoj je ona imala ulogu oruđa u borbi protiv Hrvata. Oni nisu prihvatili zvanična obrazloženja nosioca vlasti da su organizacije Narodne garde osnivane isključivo za odbranu protiv komunista. Međutim, prilikom osnivanja jedinice Narodne garde u Novom Sarajevu, osnivači su tvrdili da je njihov glavni zadatak borba protiv nesrpskih građana Bosne i Hercegovine, tj. prvenstveno protiv Hrvata.¹⁴⁹

Do Husinske bune i njenog brutalnog gušenja došlo je usljed sukoba dvije strane, komunista i velikosrpskih krugova, koji su imali svoje partikularističke interese. Komunisti koji su sebe doživljavali kao avangardu radničke klase na putu u socijalističku revoluciju i diktaturu proletarijata. Međutim, kad su političkim štrajkovima, najprije

145 Jahić, 2016, 97–140.

146 Čolaković, 1964, 135.

147 Cigeljević, 1975, 18–19.

148 Fergaterung, *Srpska riječ* 23. 11. 1920.

149 Šehić, 1971, 132–133.

željezničara aprila 1920. godine, a onda rudara u decembru iste godine, zaprijetili haosom u privrednom životu zemlje, velikosrpski krugovi su iskoristili priliku za utvrđivanje svojih pozicija. Među njima je postojala bitna razlika. Komunisti su imali iza sebe brojnu ali imaginarnu silu, dok je iza velikosrpskih krugova bila realna, u ratu prekaljena vojska. Ispostavilo se da je vjerski faktor bio snažniji mobilizator masa nego klasni.

Kako je u svom predizbornom broju od 23. novembra 1920. godine pisala *Srpska riječ*, „Bosna je srpska i sastavni dio Srbije!“ Za tu svoju tvrdnju navodila je interesantan argument. Naime, Bosna je bila za Srbiju ono što su za Francusku Alzas i Lorena. Poslije 40 godina njemačke „okupacije“ Francuzi tamo nisu našli ni 7% Francuza, pa ipak, ova zemlja je francuska što nisu osporavali ni Nijemci, što znači:

Da je Srbija zatekla poslije 40 godina u Bosni 7% Srba, Bosna bi opet bila srpska bez obzira što je Londonski Ugovor doznačio Bosnu Srbiji i što je Srbija ratovala za ujedinjenje Srba u prvom redu a poslije proglasa u Nišu u jesen 1915. i za oslobođenje braće Hrvata i Slovenaca. Austrija je 1917. preko grčkog kralja nudila Srbiji Bosnu, ali je to G. Pašić odbio, jer je htio da se ujedini cio naš narod i da ostane vjeran našim moćnim saveznicima. Dakle G. Dr. Marković je bio u pravu, kad je kazao da Bosna pripada Srbiji. Ovu istinu moraju da progutaju i prikriveni frankovci.¹⁵⁰

U istom broju, list je objavio poziv upućen Srbima iz sarajevskog okruga u kojem ih poziva da idu „svi kao jedan čovjek na izbore, jer to zahtjeva čast i ponos srpskog naroda“, i da bace svoje biračke kuglice u radikalnu kutiju, čiji nosilac je bio Milan Srškić. Time su trebali pokazati da je „Bosna srpska“.¹⁵¹

Međutim, jugoslavenska historijografija poslije 1945. godine nije uzimala te činjenice u obzir, iako je nakon nacionalno-oslobodilačkog rata i socijalističke revolucije Husinskoj buni posvetila ogromnu pažnju. Ona je naprosto privajala perspektivu savremene komunističke štampe koja je u Husinskoj buni vidjela isključivo klasni sukob između vladajuće buržoazije i potlačene radničke klase, dok na vjerski sukob tako reći nije obraćala pažnju.

Tek je Omer Hamzić uočio činjenicu da se u Husinskoj buni našao „nacionalno-vjerski sastav rudara štrajkača (katolici i muslimani),

150 Protiv Srbije, *Srpska riječ* 23. 11. 1920, 1.

151 Srbi iz sarajevskog okruga!, *Srpska riječ* 23. 11. 1920, 1.

naspram nacionalno-vjerskog sastava pripadnika narodne garde i ostalih 'snaga reda' (isključivo Srbi)". Iz te činjenice Hamzić izvodi zaključak da je u Husinskoj buni, „pored klasnog bilo i elemenata nacionalnog sukoba.“ Ako „nacionalni antagonizmi“ nisu bili neposredni uzročnici nemira, oni su „eskalirali kroz učešće narodne garde u gušenju husinske bune“ i, kao takvi, „sigurno su davali hranu ili poticali radikalizaciju klasnog sukoba – sve do primjene državnog terora i konačno, padanju mrtvih glava“. Po njegovom mišljenju, nije bila slučajnost što je do te radikalizacije došlo u krajevima, pretežno nastanjenim katolicima i muslimanima i što je intervencija počela na sam katolički Božić.¹⁵²

Hamzić s pravom navodi kako su Husinska buna, pa i brojni drugi štrajkovi 1919. i 1920. godine, bili u skladu s vladajućom ideologijom i njenim poimanjem klasne borbe i revolucionarne pravde, u jugoslavenskoj historiografiji, do 1990. godine, pogrešno predstavljeni isključivo kao dio jednog šireg klasnog sukoba između radništva i buržoazije, između KPJ i tadašnjeg buržoaskog režima. Ali njegov zaključak, da je u Husinskoj buni, „pored klasnog bilo i elemenata nacionalnog sukoba“, izveden je na osnovu ahistorijskog pogleda unatrag.

Govoreći o „međunacionalnom sukobu“,¹⁵³ koji se odigrao tokom Husinske bune, moguće je samo uz izjednačavanje vjerskog i etničkog identiteta: pravoslavac = Srbin, katolik = Hrvat, a musliman = Bošnjak.¹⁵⁴ Međutim, tadašnji tuzlanski muftija Ibrahim Maglajlić je poslije ujedinjenja 1918. godine osnovao Jugoslovensku muslimansku organizaciju, a ne Bošnjačku. Postavljanja znaka jednakosti između vjerske i etničke pripadnosti očigledno proizlazi iz ahistorijskog tumačenja iz sadašnjice unatrag i kao reakcija na šovinizam vodećih velikosrpskih političara, na primjer, Nikole Pašića, Milana Srškića i drugih, koji su u Bosni i Hercegovini priznavali samo „jedan jedinstveni srpski narod, podijeljen na tri vjere“.¹⁵⁵ Istina, takvo izjednačavanje svakako je u tješnjoj vezi s historijskim razvojem Bosne i Hercegovine, u kome je iz opravdane težnje za emancipacijom od velikosrpskih (i velikohrvatskih) aspiracija došlo do izjednačavanja pojmova *millet* i *natio*,¹⁵⁶ ali je ono i uporno odaljuje od izvornog značenja i smisla zapadnoevropskog nacionalizma.

152 Hamzić, 2012, 183.

153 Isto, 176.

154 Isto, 183.

155 Ribar, 1949, 129.

156 Vidi npr. Jezernik, 2017, 1149–1173; Šistek, 42–62.

Štrajk rudara u selima oko Tuzle prevazilazio je ideološke temelje socijalističke historiografije, fokusirane na „klasnu borbu“ kao glavnog pokretača historije. Umjesto da historiografija utemeljena na „marksističkoj nauci“ konstruiše realnu sliku prošlosti, baš zbog te isključivosti nije bila u stanju portretirati realniju historijsku sliku tih važnih događaja (stavovi građanskih stranaka, odnosi tuzlanske čaršije prema štrajkačima, montiranost sudskog procesa, nacionalni aspekt itd.).¹⁵⁷ Za historičare koji su promatrali Husinsku bunu kroz prizmu klasne borbe, navedena pitanja nisu ni bila vrijedna pažnje. Njihov pogled u prošlost, kako je to lijepo formulisao Rasim Muminović, „dakle obraća se prošlom ne toliko sa željom da otkrije koliko iz potrebe da ga ugradi u život“.¹⁵⁸ Za „ugrađivanje u život“ poslije izvršene socijalističke revolucije u „novoj Jugoslaviji“, koja je proglasila „bratstvo i jedinstvo“ svojih naroda, kao svoje najveće dobro, činjenica da je u „staroj Jugoslaviji“ ondašnja (velikosrpska) vlast s uspjehom razbila revolucionarno jedinstvo rudara u štrajku igrajući na kartu vjerskih razlika nije ni smatrana relevantnom. Međutim, gledište na prošlost iz tog ugla onemogućavao je da se jasno vidi kako su u ono vrijeme velikosrpske vlasti iskorištavale vjerske razlike za uspostavljanje svoje kontrole i pokušaj nacionalizacije i onih dijelova „srpske teritorije“ koju je naseljavala nesrpska, muslimanska i/ili katolička većina.

Zaključak

U haotičnoj situaciji poslijeratne obnove i osnivanja prve jugoslavenske države, na krilima velikih očekivanja i izgubljenih iluzija o boljem i pravednijem društvu, Komunistička partija je izašla na političku pozornicu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, na osnovu istih očekivanja i razočarenja. Formalno organizirana ujedinjenjem bivših socijaldemokratskih partija u aprilu 1919, pridružila se Trećoj komunističkoj internacionali na njenom osnivačkom kongresu i započela borbu za revolucionarnu promjenu postojećeg društvenog poretka i uspostavljanje diktature proletarijata u svojoj vlastitoj zemlji. Podsticanjem nezadovoljstva radničkih masa postojećim uslovima i obećanjima da će se u novom društvenom poretku sva važna društvena pitanja pravedno riješiti, uspjela je stvoriti široko revolucionarno

157 Hamzić, 2012, 175.

158 Muminović, 1982, 7.

raspoloženje u radničkoj klasi. U svojoj agitaciji nije bježala ni od pretjerano negativnog prikaza postojećeg stanja, niti od vještačkog stvaranja problema kako bi mobilizirala najšire mase radnika i tako stvorila “revolucionarnu situaciju”.

Naravno, državni organi nisu mogli stajati skrštenih ruku i samo promatrati razvoj situacije, niti su mogli prihvatiti da politička stranka ugrožava svakodnevni život građana i koči poslijeratnu obnovu zemlje, organizirajući brojne štrajkove u ime svojih partikularnih interesa. Posebno su ih zabrinjavali generalni štrajk željezničara u aprilu 1920. i štrajk rudara u Sloveniji i Bosni krajem iste godine, koji je uslijedio zbog pretjeranih zahtjeva za povećanjem nadnica rudara. Ne samo da su ti zahtjevi bili nerealno visoki, već bi vlasnici rudnika morali povećanje troškova prenijeti na rast cijena uglja. Očekivalo se da bi ove cijene bile toliko visoke da bi u budućnosti stvarale nove, još veće probleme domaćinstvima, industriji i transportu.

Vlada se stoga odlučila na radikalni korak. Izdala je takozvanu Obznanu kada su rudari u štrajku u selu Husino kod Tuzle uzeli oružje da se brane od snaga reda i mira. Međutim, to nije bio legalan i legitiman pravni akt, već akt samovolje u službi vladajućih partija. Kao takav, služio je vladajućim strankama (Demokratskoj stranci i Radikalnoj stranci) prvenstveno kao sredstvo za suzbijanje opozicije. Iako je trebalo da spriječi komunističku agitaciju, velikosrpska Radikalna stranka ga je iskoristila da neutrališe Hrvatsku republikansku seljačku stranku, a na kraju i Demokratsku stranku, čiji je ministar Milorad Drašković bio autor Obznane. Na takozvanim srpskim prostorima, posebno u Bosni, Obznana je dala Vladi osnovu za legalizaciju vlasti oktroyiranih općinskih, gradskih i sreskih načelnika – komesara i u krajevima (Sarajevo, Tuzla, Zenica) gdje nije bilo srpske većine i entuzijazma za dobrovoljnim prihvaćanjem srpske nacionalne ideje.

Conclusion

In the chaotic situation of post-war reconstruction and the founding of the first Yugoslav state, on the wings of great expectations and lost illusions of a better and fairer society, the Communist Party emerged on the political stage of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes, based on the same expectations and disappointments. Formally organised through the unification of the former social-democratic parties in April 1919, it joined the Third Communist International at its

founding congress and began the struggle for a revolutionary change of the existing social order and the establishment of the dictatorship of the proletariat in its own country. By stirring up the dissatisfaction of the working masses with the existing conditions and making promises that all important social issues would be resolved fairly in the new social order, it succeeded in creating a broad revolutionary mood in the working class. In its agitation, it did not shy away from an overly negative portrayal of existing conditions or from artificially creating problems in order to mobilise the broadest possible masses of workers and thus create a “revolutionary situation.”

Of course, the state authorities could not stand idly by and watch the situation develop, nor could they accept that a political party was endangering the daily lives of citizens and hindering the post-war reconstruction of the country by organising numerous strikes in the name of its particular interests. The general strike of the railroad workers in April 1920 and the miners' strike in Slovenia and Bosnia towards the end of the same year, which took place due to exaggerated demands for higher wages for the miners, were of particular concern to them. Not only were these demands unrealistically high, but the mine owners would have to pass on the increase in their expenses to the rise in coal prices. It was expected that these prices would be so high that they would cause new, even greater problems for households, industry and transport in the future.

The government therefore decided to take a radical step. It issued the so-called *Obznana* when striking miners in the village of Husino near Tuzla took up arms to defend themselves against the forces of law and order. However, this was not a legal and legitimate act of law, but an act of arbitrariness in the service of the ruling parties. As such, it served the ruling parties (Democratic and Radical Parties) primarily to suppress the opposition. Although it was meant to prevent communist agitation, the Greater Serbian Radical Party used it to neutralise the Croatian Republican Peasant Party, and eventually even against the Democratic Party, whose minister Milorad Drašković was the author of the *Obznana*. And in the so-called Serbian territories, especially in Bosnia, the *Obznana* provided the government with a basis for consolidating its power in the regions (Sarajevo, Tuzla, Zenica) where there were no Serbian majorities and no enthusiasm for the desired Serbianisation.

BIBLIOGRAFIJA

Objavljeni izvori

- » „Interpelacija na g. ministra šuma i ruda i g. ministra unutrašnjih djela“, *Stenografske beleške Ustavotvorne Skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. (Od I prethodnog do XXXVII redovnog sastanka)*, knjiga I, 1921, Državna štamparija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd 1921.
- » *Govor Ministra Milorada Draškovića održan u sednici Ustavotvorne Skupštine, 8.–IV.–1921*, Izdavačka naklada „Mlada demokratija“, Beograd 1921.
- » *Položaj radničke klase u Jugoslaviji*, Izdanje Centralnog Međusaveznog Sindikalnog Odbora Jugoslavije, Beograd 1922.

Štampa

- » Dobrovoljac Margićanin. „Dokle ćemo ići strmoglavce?“, *Zastava* 2. januara 1921, Novi Sad.
- » Limik Režim. „Radnici i Kerošević“, *Nova Evropa* 1. decembra 1922, Zagreb, 297–304.
- » Pijade, Moša. „Položaj radnika u Jugoslaviji, i štrajk rudara u Bosni, 1920“, *Nova Evropa* 1. decembar 1922, Zagreb, 304–314.
- » Prisutnik, „Radikalna Stranka i izrada Ustava,“ *Novi Život* 17 septembra 1921, 287–290.
- » Srbini dobrovoljac, „Srbima težacima,“ *Srpska riječ* 23. novembra 1920, Sarajevo.
- » Stokanović, Pero i dr. „Izjava“, *Srpska riječ* 14. maja 1920, Sarajevo.
- » „Ekonomsko-socijalna pitanja u Ustavu“, *Samouprava* 4. maja 1920, Beograd.
- » „Bijes komunista“, *Srpska riječ* 8. maja 1920, Sarajevo.
- » „Crno-žuti ostaci“, *Srpska riječ* 15. maja 1920, Sarajevo.
- » „Srbi na okup!“, *Srpska riječ* 9. oktobra 1920, Sarajevo.
- » „Kako ćemo na izbore IV“, *Zastava* 20. oktobra 1920, Novi Sad.
- » „Srbi iz sarajevskog okruga!“, *Srpska riječ* 23. novembra 1920, Sarajevo.
- » „Protiv Srbije“, *Srpska riječ* 23. novembra 1920, Sarajevo.

- » “Srbine upamti”, *Srpska riječ* 23. novembra 1920, Sarajevo.
- » „Fergaterung”, *Srpska riječ* 23. novembra 1920, Sarajevo.
- » “Izbruh velike rudarske stavke v Sloveniji”, *Jutro* 18. decembar 1920, Ljubljana.
- » “Pričetek rudarske stavke v Sloveniji”, *Naprej* 18. decembar 1920, Ljubljana.
- » “Pokret bos. rudara”, *Narodno Jedinstvo* 24. decembra 1920, Sarajevo.
- » “Štrajk rudara u Bosni i Hercegovini”, *Glas slobode* 22. decembra 1920, Sarajevo.
- » “Pokret bos. rudara”, *Narodno Jedinstvo* 24. decembra 1920, Sarajevo.
- » “Rudarski konzumi”, *Narodno Jedinstvo* 27. decembra 1920, Sarajevo.
- » „Obznana“, *Organizovani radnik* 29. decembra 1920, Beograd.
- » “Boljševički pokret”, *Pravda* 30. decembra 1920, Beograd.
- » “U pamet se!”, *Politika* 30. decembra 1920, Beograd.
- » “Tok rudarskog štrajka”, *Glas slobode* 30. decembra 1920, Sarajevo.
- » “Protiv boljševizma”, *Pravda* 31 decembra 1920, Beograd.
- » “Sraman slom komunističkog prevrata u Beogradu”, *Zastava* 1. januara 1921, Novi Sad.
- » “Narodna garda”, *Politika* 4. januara 1921, Beograd.
- » “Obznana”, *Jugoslavija* 12. aprila 1921, Beograd.
- » “Spomini delavca na staro leto”, *Delavske novice* 30 decembra 1921, Ljubljana.
- » “Rudarski process u Tuzli”, *Srpska riječ* 3. februara 1922, Sarajevo.
- » “Kako je bilo u Tuzli”, *Organizovani radnik* 2. novembra 1922, Beograd.

Knjige i članci

- » Antonić, Zdravko i dr. (ur.). *Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji. Knjiga prva. Revolucionarni radnički pokret u Tuzli do*

- 1941, Odbor za ediciju „Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji“, Izdavačko grafička i trgovinska radna organizacija „Univerzal“ Tuzla – OOUR „Grafičar“ Tuzla, Tuzla 1979.
- » Auty, Phyllis. *Tito: A Biography*, Longman, London 1970.
 - » Avakumovic, Ivan. *History of the Communist Party of Yugoslavia*, The Aberdeen University Press, Aberdeen, 1964.
 - » Brčić, Rafael. „Štrajk rudara u Bosni i Hercegovini 1920. godine“, *Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta Sarajevo* 1, Sarajevo 1965, 29–54.
 - » Brčić, Rafael. „Rad i organizacija KPJ u Tuzli 1919. i 1920. godine i husinska buna“, *Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji. Knjiga prva. Revolucionarni radnički pokret u Tuzli do 1941*, Odbor za ediciju „Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji“; Izdavačko grafička i trgovinska radna organizacija „Univerzal“ Tuzla – OOUR „Grafičar“ Tuzla, Tuzla 1979, 137–184.
 - » Broz Tito, Josip. „Iz pisma druga Tita upućenog rudarima povodom 50-godišnjice husinske bune“, *Generalni štrajk rudara Bosne i Hercegovine i Husinska buna 1920*, IGTR „Univerzal“, OOUR Izdavačka djelatnost Tuzla, Tuzla 1984.
 - » Cigeljević, Anto. *Husinski rudari*, „Četvrti jul“, Beograd 1975.
 - » Cvetković, Slavoljub. „Pojava individualnog terora kod mladih jugoslovenskih komunista 1921. godine“, *Istorija XX veka. Zbornik radova* VII, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1965, 453–492.
 - » Cvetković, Slavoljub. *Idejne borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije (1919–1928.)*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1985.
 - » Čolaković, Rodoljub. *Susreti i sjećanja*, Naprijed, Zagreb, 1959.
 - » Čolaković, Rodoljub. *Kazivanje o jednom pokoljenju*, Naprijed, Zagreb, 1964.
 - » Čolaković, Rodoljub. „Buna na Husinu“, *Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji. Knjiga prva. Revolucionarni radnički pokret u Tuzli do 1941* (Zdravko Antonić i dr. ur.), Odbor za ediciju „Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji“, Izdavačko grafička i trgovinska radna organizacija „Univerzal“ Tuzla – OOUR „Grafičar“ Tuzla, Tuzla 1979, 195–201.

- » Čulinović, Ferdo. *Jugoslavija između dva rata I*, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, Zagreb 1961.
- » Đukić, Branko – Slobodan, Đinović. *Husinska buna*, Izdavačko preduzeće „Rad“, Beograd 1958.
- » Fowkes, Ben. „To Make the Nation or to Breat It: Communist Dilemmas in Two Interwar Multinational States“, *Bolshevism, Stalinism and the Comintern. Perspectives on Stalinization, 1917–53*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2008, 206–225.
- » Gligorijević, Branislav. *Komintern, jugoslovensko i srpsko pitanje*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1992.
- » Graham, Stephen. *Alexander of Yugoslavia. The Story of the King Who Was Murdered at Marseilles*, Yale University Press, New Haven 1939.
- » Grbelja, Tonči. „Položaj i akcije radništva na tuzlanskom području 1920. godine“, *Članci i građa za kulturnu istoriju Istočne Bosne* 11, Tuzla 1975, 39–56.
- » Hamzić, Omer. „Uloga takozvane narodne garde u gušenju Husinske bune“, *Glasnik arhivâ i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine* XLII, Sarajevo 2012, 174–184.
- » Hasanagić, Edib. *Nezavisni sindikati*, Rad, Beograd 1951.
- » *Historija KPJ*, original u Arhivu Jugoslavije Beograd.
- » Horvat, Josip. „U zajedničkoj državi. Pregled političkih događaja od 1918. do 1929“, *Obzor. Spomen knjiga 1860–1935.*, Tisak i naklada »Tipografija«, Zagreb 1935, 111–117.
- » Jahić, Adnan. „Kako je Tuzla dočekala stvaranje Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca“, *Historijska misao* II/2, Tuzla 2016, 97–140.
- » Jezernik, Božidar. „The Clash between Millet and Nation in the Balkan Peninsula“, *Osmanli dönemi Balkan Şehirleri* 3 (eds. Zafer Gölen – Abidin Temizer), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, 1149–1173.
- » Jezernik, Božidar. *Jugoslavija, zemlja snova*, Biblioteka XX vek, Beograd 2018.
- » Jezernik, Božidar. „The Muslims of Bosnia and Herzegovina between Millet and Nation“, *Imagining Bosnian Muslims in Central Europe: representations, transfers and exchanges* (ed.

- František Šístek), Berghahn Books, New York 2021, 42–62.
- » Kaclerović, Triša. *Obznana (29 decembar 1920)*, Rad, Beograd 1952.
 - » Karabegović, Ibrahim. „Revolucionarna djelatnost Mitra Trifunovića Uče od 1919. do 1941. godine“, *Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji. Knjiga prva. Revolucionarni radnički pokret u Tuzli do 1941*, Odbor za ediciju „Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji“; Izdavačko grafička i trgovinska radna organizacija „Univerzal“ Tuzla – OOUR „Grafičar“ Tuzla, Tuzla 1979, 274–304.
 - » Kecić, Danilo. *Odnos buržoazije prema boljševičkom pokretu u Vojvodini u prvoj polovici 1919. i generalni štrajk socijalističke proleterske solidarnosti*, Kotor, Beograd 1967.
 - » Kerošević, Juro. „Sjećanje na husinsku bunu i tamnovanje“, *Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji. Knjiga prva. Revolucionarni radnički pokret u Tuzli do 1941*, Odbor za ediciju „Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji“, Izdavačko grafička i trgovinska radna organizacija „Univerzal“ Tuzla – OOUR „Grafičar“ Tuzla, Tuzla 1979, 185–194.
 - » Klopčič, France. *Desetletja preizkušenj. Spomini*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1980.
 - » Korać, Vitimir. *Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji. Od prvih početaka do ukidanja ovih pokrajina 1922. godine*, Izdala Radnička komora za Hrvatsku i Slavoniju, Zagreb 1929.
 - » Kraljačić, Tomislav. “Narodna radikalna stranka u Bosni i Hercegovini na izborima za Ustavotvornu skupštinu,” *Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta* 5, Sarajevo 1969, 197–216.
 - » Kraus, Lavoslav. *Susreti i sudbine. Sjećanja iz jednog aktivnog života*, „Glas Slavonije“, Osijek 1973.
 - » Madžar, Božo (ur.). *Generalni štrajk rudara Bosne i Hercegovine i Husinska buna 1920*, IGTR „Univerzal“, OOUR Izdavačka djelatnost Tuzla, Tuzla 1984.
 - » Marjanović, Jovan. *Potsetnik iz istorije Komunističke partije Jugoslavije (1919–1941)*, Rad, Beograd 1953.
 - » Marković, Dragan – Ljubiša, Ristović. *Pred nepriznatim sudom, Knjiga I. Veliki sudski procesi komunistima u predratnoj Jugoslaviji*, Kultura, Beograd 1959.

- » Marković, Sima. *Budžet Jugoslavije ili Kako jugoslovenska buržoazija pljačka radni narod*, Socijalistička Izdavačka Knjižara „Tucović“, Beograd 1920.
- » Marković, Moma – Ivan, Laća. *Organizacioni razvitak Komunističke partije Jugoslavije (SKJ)*, Novinsko-izdavačko i štamparsko preduzeće „Kultura“, Beograd 1960.
- » Muminović, Rasim. *Ognjen Prica, Svijest, život i Partija*, Školska knjiga, Zagreb 1982.
- » Milin, Ljubomir. *Beli teror*, Novinsko-izdavačko preduzeće „Progres“, Novi Sad 1959.
- » Nedimović, Uroš. “Radnički pokret u Bosni i Hercegovini u prvoj polovini 1921. godine,” *Prilozi* 1, Sarajevo 1965, 55–95.
- » Nielsen, Christian Axboe. *Making Yugoslavs. Identity in King Aleksandar’s Yugoslavia*, University of Toronto Press, Toronto 2014.
- » Očak, Ivan. *U borbi za ideje Oktobra. Jugoslavenski povratnici iz Sovjetske Rusije (1918–1921)*, Stvarnost, Zagreb 1976.
- » Omerović, Enes. „Kaznenopravna zaštita države na tlu Bosne i Hercegovine od stvaranja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca do donošenja Vidovdanskog ustava,” *Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta Sarajevo* 40, Sarajevo 2011, 339–362.
- » Pašić, Dževad. „Formiranje KPJ u Tuzli i njeno legalno djelovanje od 1918. do 1921. godine,” *Prilozi za istoriju KPJ/SKJ Tuzla*, Opštinski komitet Saveza komunista BiH Tuzla; IGTR „Univerzal“ OOUR Izdavačka djelatnost Tuzla, Tuzla 1986, 47–76.
- » Pejić, Šimo. „Tunjo Miljanović“, *Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji. Knjiga prva. Revolucionarni radnički pokret u Tuzli do 1941*, Odbor za ediciju „Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji“; Izdavačko grafička i trgovinska radna organizacija „Univerzal“ Tuzla – OOUR „Grafičar“ Tuzla, Tuzla 1979, 216–224.
- » Prica, Ognjen. „Pouke iz engleskog rudarskog štrajka“, *Radnički pokret* 11, Beograd 1926, 336.
- » Purivatra, Atif. *Nacionalni i politički razvitak Maslimana (Rasprave i članci)*, „Svjetlost“, Izdavačko preduzeće, Sarajevo 1969.
- » Ribar, Ivan. *Politički zapisi*, Prosveta – Izdavačko preduzeće Srbije, Beograd 1948.

- » Ribar, Ivan. *Stara Jugoslavija i komunizam. Zakoni, sudovi, zatvori i logori u staroj Jugoslaviji protiv komunista*, Novinarska izdavačka kuća Stvarnost, Zagreb 1967.
- » Seferović, Nusret. *Ognjen Prica. Životni put i revolucionarno delo*, Dečje novine, Gornji Milanovac 1983.
- » Sentić, Marija – Sigetlija, Sofija – Potočki, Mijo. *Kronologija SKJ 1919–1969*, Stvarnost, Zagreb 1970.
- » Šakanović, Dino. „Značaj elementa solidarnosti u Husinskoj buni,“ *Husinska buna – proizvodnja revolucionarnog subjekta*, Rosa-Luxemburg-Stiftung SEE - Ured u Bosni i Hercegovini, Tuzla 2021, 25–39.
- » Šehić, Nusret. *Četništvo u Bosni i Hercegovini (1918–1941). Politička uloga i oblici djelatnosti četničkih udruženja*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1971.
- » Topalović, Živko. *Unutrašnji položaj u Jugoslaviji*, Socijalistička Štamparija „Tucović“, Beograd 1923.
- » Topalović, Živko. *Začeci socijalizma i komunizma u Jugoslaviji*, The Peasant Jugoslavija, London 1960.
- » Ustavotvorna Skupština Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, *Stenografske beleške Ustavotvorne Skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. (Od I prethodnog do XXXVII redovnog sastanka)*, Državna štamparija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd 1921.
- » Vujasinović, Todor. „Predgovor“, *Husinski rudari*, “Četvrti jul”, Beograd 1975, 5-8.
- » Vujatović, Jovan. *Husinska buna*, Narodna prosvjeta, Sarajevo 1955.
- » Vujošević, Ubavka (ur.). *Đuro Đaković, život i djelo*, Historijski institut Slavonije i Baranje, Slavonski Brod 1979.